

חוק לישראל

עריכה שיטתית ועדכנית של המשפט העברי
כיסוד לחקיקה ולפסיקה
על פי סדר חוקי מדינת ישראל

בעריכת נחום רקובר

פגמים ברצונו של המוחל

ברוך כהנא

מורשת המשפט בישראל
ירושלים 2016
יוצא לאור בסיוע משרד החינוך והתרבות
מינהל התרבות

שער תשיעי: פגמים ברצונו של המוחל

תוכן העניינים

פרק ראשון: מבוא 3

פרק שני: עקרונות כלליים 3

- א. אם ניכר שלא התכוון בלב שלם - המחילה בטלה 3
- ב. אם יש לחשוש שלא מחל בלב שלם - המחילה בטלה 4
- ג. צריך שיהיה ניכר שמחל בלב שלם 4
- ד. מדוע אינו נחשב "דברים שבלב" 5
- ה. אם עשה מעשה קנין 5

פרק שלישי: מוחל שטען "משטה הייתי בך" 5

- א. כללי 5
- ב. מחל בפני עדים ולא אמר "אתם עדי" 5
- ג. אם מחל שלא בפני עדים 6
- ד. אם הוא נותן אמתלא להסביר מדוע אמר שהוא מוחל בעוד שלא התכוון לכך 8

פרק רביעי: מחילה עקב אונס (כפייה) 8

פרק חמישי: מחילה מתוך כעס 10

- א. הכלל שאינה מועילה 10
- ב. אם עשה מעשה קנין 12
- ג. אם המשיך במחילתו זמן ניכר 12
- ד. אם עשה מעשה עם המחילה 12
- ה. נטל ההוכחה שהמחילה היתה מתוך כעס 13
- ו. אם אמר "אני מוחל בלב שלם" 13
- ז. אם הנמחל פעל על סמך המחילה 14

פרק שישי: מחילה שלא בפני החייב 14

פרק שביעי: מצבים שיש חשש לחוסר גמירת דעת 18

- א. "נחת רוח עשיתי לבעלי" 18
- ב. מתוך פחד מאביו או מאדונו 20
- ג. בסגנון "בתמיהה" 20
- ד. עקב הפצרת אחרים 21
- ה. מחל לאבל תוך כדי ניחומו 21
- ו. בדרך הערמה 21
- ז. מתוך קטטה עם החייב 22
- ח. כדי לחסוך התדיינות 22
- ט. מתוך דוחק 22
- י. מתוך סבל ממושך 23
- יא. מחילה טמירתא 23
- יב. מחילה בשכרות 24
- יג. כדי להבריא מנושים 24
- יד. מחילה לשכיב מרע 25
- טו. מתוך בושה לסרב 25

פרק שמיני: סיכום 25

פרק ראשון: מבוא

בככל פעולה משפטית, רק אם המוחל מחל מתוך גמירת דעת, יש תוקף למחילה. אחת הנפקויות של עיקרון זה היא הבטלות של מחילה בטעות, שבה עסקנו בשער שמיני¹. בשער זה נעסוק בהשלכות נוספות של עיקרון זה - מצבים נוספים שבהם מתעורר ספק באשר לרצונו של המוחל למחול.

בפרק שני נברר כמה עקרונות כלליים: הדין במצב שניכר שהמוחל לא התכוון למחול בלב שלם, או במצב שיש לחשוש שלא מחל בלב שלם; והשאלה האם הדין משתנה אם עשה מעשה קנין.

עניין אחר הוא אם המוחל **טוען** שלא התכוון למחול, ואומר "משטה הייתי", וכדומה. יש מקום להבחין בין מחילה בפני עדים, לבין מחילה שלא בפני עדים. כמו כן, יש מקום לקבל את טענתו אם הוא נותן אמתלא להסביר מדוע אמר שהוא מוחל בעוד שלא התכוון לכך. בכך יעסוק פרק שלישי.

סוג קיצוני של מחילה שנעשתה שלא בלב שלם, הוא מחילה באונס - מחמת כפייה. נדון בו בפרק רביעי.

מצב מיוחד שבו מתעוררת שאלה בדבר גמירת דעתו של המוחל, הוא מחילה מתוך כעס: האם יש פגם זה כדי לשלול את תוקפה של המחילה? נעסוק בשאלה זו בפרק חמישי.

גם במחילה שלא בנוכחות החייב יש מקום לטעון שהמחילה בטלה בנימוק שחסרה למוחל גמירת דעת. נברר עניין זה בפרק שישי.

שאלת גמירת הדעת של המוחל עולה בשורה שלמה של מצבים ספציפיים, כגון המוחל עקב הפצרת אחרים, המוחל בדרך הערמה, או מתוך קטטה עם החייב, או כדי לחסוך התדיינות, או מתוך דוחק או סבל ממושך, ועוד. מאחר שהתייחסות הפוסקים לכל אחת מהשאלות הללו היא קצרה, נאחד את הדיון בהם בפרק אחד - הוא פרק שביעי.

פרק שני: עקרונות כלליים

א. אם ניכר שלא התכוון בלב שלם - המחילה בטלה

כתב הרמב"ם²: "ומוחלת כתובתה אינה צריכה קנין ולא עדים, כשאר המוחלין שאינן צריכין לא עדים ולא קנין אלא בדברים בלבד, והוא שיהיו דברים שהדעת סומכת עליה, ולא יהיו דברי שחוק והיתול או דברי תימה, אלא בדעת נכונה". כלומר, אם הדברים שאמר המוחל הם דברי שחוק או תימה, אין תוקף למחילה. ובאופן כללי, אם הנסיבות מלמדות שלא התכוון למחול - המחילה בטלה³.

¹ ראינו בשערים אחרים מצבים שהמחילה בטלה בהם (לפחות לפי חלק מהדעות, ולפחות אם לא עשו מעשה קנין) מחשש לחוסר גמירת דעתו של המוחל: שער שני, ליד ציון הערה [12], לענין מחילה במסגרת פשרה; שער שלישי, ליד ציון הערה [9], לענין מחילת כתובה, וליד ציון הערה [211], בענין מחילת צער הגוף; שער חמישי, בענין מחילת חוב שיש עליו משכון; שער שישי, בענין מחילה כשהשטר בידי הנושה.

² רמב"ם, הלכות אישות, יז, יט. את דבריו העתיק שו"ע, אהע"ז, קה, ה (הובא בשו"ת שושנים לדוד (צבאח) ח"ב אהע"ז סי' עו).

³ שו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' ג (קפ ע"ד) (הובא בשו"ת חוקי חיים, גאגין, סי' לט, דף עט ע"ב, ובתשובת ר' מסעוד אלפסי, שבח"י ר' שלמה אלפסי, משחא דרבותא, חו"מ סי' יב, דף קלג ע"ב); שו"ת מהרש"ם, ח"ג, סי' לא, ומשפט שלום, רט, ד.

שו"ת דברי יוסף (אירגאס), סי' לט (פא ע"א), כותב שאם לא מחל מרצונו הטוב, אינה מועילה.

כרם אפרים, מאמר כא, לומד מדברי דרכי נועם לנידונו: שמעון מכר סחורה לראובן בקנין גמור, והממשלה החרימה את הסחורה לפני שהגיעה לקונה; והיה להם דין תורה בענין אחר, וזה נגמר בכך שראובן אמר שיסבול את ההפסד של הסחורה וישלם את כל המחיר; ואח"כ טען שמחל כי חשב שבגלל זה לא יתעקש עמו המוכר בענין התביעה האחרת, אבל בפועל המוכר התעקש בענין התביעה האחרת. הוא מעלה אפשרות שהמחילה בטלה כי ניכר שמחל רק כדי שהמוכר יבוא לקראתו בענין התביעה האחרת. אבל יש להעיר ששם זאת לא מחילה ממש, אלא התחייבות לשלם את מחיר הסחורה; ועוד, שאילו היתה זו מחילה, היה יותר מקום לבטל אותה מטעם מחילה בטעות, ולא חוסר גמירת דעת במחילה.

דעות חולקות: מחנה דוד, אוהל סב, מדויק משו"ת הרא"ש, כלל לת, סי' ז (ראה עליו בחוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 290), שהמחילה תקפה גם אם ניכר שאינו מוחל מרצונו (שלא כדרכי נועם), שהרי כתב שאשה שמחלה על כתובתה כי בעלה איים לגרשה, מחילתה תקפה כי לא מסרה מודעא. עיי"ש שהוא דוחה את הוכחת דרכי נועם מהרמב"ם.

דוגמה מיוחדת לכלל זה הוא מקרה שהנושה הודיע מראש, לפני המחילה, שהוא אינו רוצה למחול. כפי שנראה בענין מחילה באונס⁴, אם מסר המוחל מודעא כזאת לפני המחילה, המחילה בטלה גם אם באמת לא אנסו אותו למחול.

ב. אם יש לחשוש שלא מחל בלב שלם - המחילה בטלה

הרמב"ם⁵ כותב שנהגו לעשות קנין על המחילה אף שהיא תקפה בלי קנין, ומסביר: "קנין זה שנהגו להקנות באלו הדברים אינו מועיל כלום, אלא להודיע שאינו אומר דברים אלו כמשחק ומהתל אלא שגמר בלבו ואחר כך אמר. לפיכך אם אמר 'בלב שלם אני אמרתי וגמרתי לעשות דבר זה', אינו צריך דבר אחר כלל". מכאן למדו אחרונים שכל שיש לחוש שלא מחל מרצונו, ולא גמר בדעתו למחול, המחילה בטלה אלא אם כן עשה קנין, או שאמר "בלב שלם אמרתי"⁶.

ג. צריך שיהיה ניכר שמחל בלב שלם

יש שנקטו ניסוח חיובי, שנשמע יותר מרחיק לכת: שמחילה תקפה רק אם יש הוכחה שמחל בלב שלם⁷, אבל אם אין הוכחה - ע"י קנין או ע"י דברים שאמר - שהוא גמר בדעתו למחול, המחילה בטלה, וחוששים שמא דבריו היו "פיטומי מילי" בעלמא ולא גמר בדעתו למחול, והיות שיש ספק האם עשה ברצון, יד הנמחל על התחתונה⁸.

ייתכן שבמחילה חוששים לחוסר גמירת דעת, יותר מבפעולות משפטיות אחרות, דווקא משום שמחילה אינה צריכה קנין: מאחר שקל יותר לבצע אותה מלבצע פעולות משפטיות אחרות, יש יותר חשש שהמוחל פעל מתוך פזיזות ובלי גמירת דעת מספקת.

שו"ת בעי חיי חושן משפט חלק א סי' קו דף קכו ע"ג (ד"ה וראיתו), כותב שלדעת הריא"ז, אם יש אומדנא גמורה שאינו מוחל בלב שלם, המחילה בטלה, שהרי פסקי ריא"ז, כתובות, פרק יא, הלכה א, אות כה (הובא בשלטי הגיבורים, כתובות נו ע"א, בדפי הרי"ף), כותב שבמתנה הולכים אחר דברים שבלב, שאם ניכר שאינו גומר ומקנה בלבו אין מתנתו מתנה, והרי רמב"ם הלכות מכירה י, ג, כתב שמחילה דינה כמתנה (לענין אונס). אבל הוא כותב (בד"ה וכד מעיינינו) ששאר הפוסקים חולקים על הריא"ז, וסוברים שאין מתחשבים בדברים שבלב.

⁴ ליד ציון הערה 42. כמו כן, שו"ת דרכי נועם חו"מ סי' ג (ד"ה עוד יש לי) (הובא בתשובת ר' מסעוד אלפסי, שבחי' ר' שלמה אלפסי, משחא דרבותא, חו"מ סי' יב, דף קלג ע"ב), ושו"ת מים רבים, חו"מ, סי' ל, כותבים שכדי לבטל מחילה די בגילוי מילתא בעלמא.

אבל ראה שער אחת עשרה בשם באר יצחק וזכרון יהודה, שבמחילה מכללא עקב אי-תביעה, מודעא אינה מועילה.

⁵ רמב"ם, הלכות מכירה, ה, יג. על דבריו, ראה שער שני, ליד ציון הערה [22].

⁶ שו"ת מהרי"ט, ח"ב, חו"מ, סי' קיח (הובא ע"י מהר"א אבן ארוליא, במנחת זכרון מע' מ, מחילה, אות ח, דף מה ע"א, ובשו"ת מפי אהרן, חו"מ, סי' יב, דף נט ע"א); פנים במשפט סי' יב, ס"ק יט, הובא בשו"ת מפי אהרן, סי' יז (פח ע"א). ראה גם ליד ציון הערה 29, שיש שדייקו מהרמב"ם שם שאם לא עשה קנין, הוא נאמן לטעון שלא התכוון למחול.

שו"ת ראני"ח, ח"א, סי' עז (עמ' שסד), כותב על נידונו שמעיקר הדין המחילה תקפה, אלא שיש לפשר, מפני שיינתן שהמוחלת לא גמרה בדעתה למחול ועשתה שטר מחילה רק כדי לדחות את היורש שלה מלרשת אותה.

⁷ שו"ת דרכי נועם, חו"מ סי' ג, דף קפא ע"א (הובא בשו"ת בקש שלמה, סי' כג, דף נה ע"א); שו"ת יפה נוף, חו"מ, סי' נד (עמ' ר); שו"ת גינת ורדים חו"מ כלל ג, סי' מו (ד"ה ואין תקנה) (הובא בשו"ת מהרש"ם, ח"ג סי' לא, וח"ה, סי' כב, ובשו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"ב, אהע"ז סי' קלא); אהל יעקב (מנשה), מע' מ, אות יא; שו"ת דבר אמת (מונסוניגו), סי' קנז.

שו"ת ויאמר יצחק, ח"ב, סי' קמט (קכא ע"ב), לומד מדברי דרכי נועם וגינת ורדים לנידונו: ראובן ושמעון היו שותפים, והממון היה ביד ראובן, וכשבאו לחלוק את השותפות, כתב ראובן לשמעון, "אם אחשב את כל ההפסדים, תפסיד הרבה, לכן אני מחשב רק את הרווחים". משמעות הדבר היא ש"מחל" לשמעון על חלקו בהפסדים, ובכל זאת הוא פסק שאין תוקף למחילה זו, כי לא הייתה לשון מחילה ברורה, שהרי לא כתב "אני מוחל לך על ההפסדים", אלא אלו היו פיטומי מילי כדי שיאריך לראובן את הזמן.

⁸ גינת ורדים שם. הוא מביא (בד"ה ויש להוכיח) ראיה מהרמב"ם, הלכות מכירה שם, שעולה מדבריו שאם לא עשה קנין, לפחות צריך שיאמר דברים שמשמעם שהוא מרוצה לקיים את המחילה.

אבל שו"ת ישמח לב (גאגין) חו"מ סי' ד (יט ע"ד), כותב שאינו צריך לומר שהוא מוחל בלב שלם, חוץ מהמוחל בלי קנין במקום שנהגו לעשות קנין (ראה שער שני, הערה [25]). גם הלכה למשה (אמריליו), הלכות מכירה, ה, יג (הובא בשו"ת שמע אברהם סי' סח, דף קסג ע"ד), כותב שבמקום שלא נהגו לעשות קנין, אם אמר דברים שהדעת סומכת עליהם ולא היה בצחוק, המחילה תקפה גם אם לא אמר "מחלתי בלב שלם", כי מסתמא הכל היה בלב שלם.

ד. מדוע אינו נחשב "דברים שבלב"

לכאורה, הדין היה צריך להיות שגם אם המחילה אינה בלב שלם, היא תועיל, מפני שבדיבורו יש מחילה שלמה, ומה שחשב בלבו הוא בגדר "דברים שבלב" שאינם דברים? בחלק מהמקרים שנדון בהם בשער זה, ניכר לצופה מהצד שהמוחל אינו מוחל בלב שלם, ואז אין בעיה של "דברים שבלב", שהרי אלו "דברים שבלבו ובלב כל אדם". הבעיה מתעוררת רק במקרים שלא ניכר לצופה מהצד אם מחל בלב שלם, אלא שהמוחל טען שלא מחל בלב שלם. ר' בנימין וולף לב מסביר, שגם בכגון זה, היות שייתכן שמה שהוא אומר בפיו הוא אומר כמהתל, נמצא שפיו אינו סותר את מה שבלבו, ולכן יש להתחשב במה שבלבו.⁹

ה. אם עשה מעשה קנין

כפי שראינו¹⁰, הרמב"ם כותב שנהגו לעשות קנין במחילה כדי להראות שהמחילה נעשתה בלב שלם ולא כמהתל. מכאן שגם במקום שיש חשש שהמחילה אינה בלב שלם, היא מועילה אם עשו מעשה קנין.

אבל אם ידוע לנו שהמוחל לא גמר בלבו למחול, המחילה בטלה גם אם עשה קנין.¹¹

פרק שלישי: מוחל שטען "משטה הייתי בך"

א. כללי

עד עכשו עסקנו בתקפות המחילה במקרים שברור שהתכוון למחול או שלא התכוון, או שלא ברור מבחינה אובייקטיבית למה התכוון. כעת נדון במקרים שהמוחל טוען שלא התכוון למחול.

יש הבדל בין ביטול מחילה בשל הערכה אובייקטיבית שלא היתה בלב שלם, לבין ביטול מפני שהנושה טוען שלא מחל בלב שלם: גם במקרים שאנו מאמינים לטענתו, הוא צריך להישבע שהיה משטה¹², כמו שמי שהודה שהוא חייב חוב מסוים, ואחר כך טען "משטה הייתי", נאמן בכך (במקרים מסוימים) רק אם נשבע שהיה משטה.¹³

ב. מחל בפני עדים ולא אמר "אתם עדי"

במצבים מסוימים, האומר אמירה בעלת משמעות משפטית יכול להתנער מתוצאות אמירתו בטענה: "משטה הייתי בך", גם אם אמר את מה שאמר בפני עדים¹⁴. רק אם אמר לעדים "אתם עדי", ואז אמר את מה שאמר, יש לאמירתו תוקף, ואינו נאמן לומר אחר כך "משטה הייתי בך"¹⁵.

אבל במחילה, הכלל הוא שהמוחל אינו יכול לומר "משטה הייתי בך", ויש לה תוקף גם אם לא אמר "אתם עדי"¹⁶, וזאת גם אם מחל בעקבות בקשת החייב¹⁷.

⁹ שערי תורה (לעוו), ח"א, כלל ג, פרט יב, אות כח. הוא מביא ראייה ממה שכתב תומים סי' פא ס"ק ב, שטענת "משטה הייתי בך" מועילה (במקרים מסוימים) מפני שאין סתירה בין הפה ללב, ולכן אין אומרים "דברים שבלב אינם דברים".

¹⁰ ליד ציון הערה 5. בשאלה האם מועיל קנין במקום שיש חשש שלא מחל בלב שלם, ראה עוד ליד ציון הערה 56 בענין מחילה מתוך כעס, ליד ציון הערה 38 בענין מחילה באונס, ליד ציון הערה 27 בענין טענת "משטה", ליד ציון הערה 107 בענין "נחת רוח עשיתי לבעלי", והערה 117 בענין הפצרה.

¹¹ שו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' ג (קפא ע"א) (הובא בשו"ת אבני צדק, חו"מ, סי' ב, בשו"ת גינת ורדים, חו"מ, כלל ג, סי' מו (די"ה ובתשובה להרב), ובשו"ת שי למורא (הגר), סי' מז, בהגהה), וסי' טז (רא ע"ד). דרכי נועם, בשני המקומות, מסביר בכך את דברי הרמב"ם, הלכות מכירה, פרק ה, יג, "שאיין הקניין מועיל כלום" לענין מחילה - שקניין אינו מועיל אם ידוע לנו שלא גמר בלבו למחול.

ר' מסעוד אלפסי, המובא בנימוקי ר' שלמה אלפסי, משחא דרבותא, חו"מ סי' יב, דף קלג ע"ג, מביא את דרכי נועם, שקניין לא מועיל. אבל שו"ת מפי אהרן, חו"מ, סי' יב (נט ע"א), כותב שבנו (ר' שלמה אלפסי) חולק שם, מפני שהמוחל שעבד את גופו בקניין (ואינו מפורש בדבריו).

אבל שו"ת מהרש"ם חלק ג סי' לא (ד"ה ועוד שהרי), כותב שבמקום שנראה קצת כאונס כגון שאמר "מה אוכל לעשותי", ובכך גילה דעתו שאינו מרוצה, אלא שאין לו ברירה, ומחילתו היא רק פיטומי מילי - לא מועילה מחילה בלא קניין. משמע שקניין יועיל.

¹² משכנות הרועים (אלחאיק), מע' מ, אות ז (קעה ע"ב).

¹³ שו"ע, חו"מ, פא, א.

¹⁴ עיי' לדוגמה שו"ע, חו"מ, סי' פא, לענין הודאה.

¹⁵ שו"ע, חו"מ, פא, ו.

¹⁶ שו"ת הרי"ף (מהד' לייטר), סי' קצג = תשובות הגאונים (הרכבי), סי' צג (עמ' 283) = תשובות הגאונים (אסף, תרפ"ז), סי' צט; עיטור, מחילה, ליד אות ד; טור, חו"מ, פא, לג (הובא בשו"ת ר' יחיאל בסאן, סי' קכא, ובשו"ת משפטים ישרים, גאון, סי' כו-כו); שו"ע, חו"מ, פא, כט (הובא בשו"ת דבר אמת (מונסוניגו),

טעם הדבר הוא, שמחילה היא כפרעון, וכמו שהפורע חובו בפני עדים, הפרעון תקף גם בלי לומר "אתם עדי", כך גם במחילה¹⁸.

זאת ועוד: היות שהמחילה פוטרת את החייב, הרי אם הנושה אינו רוצה למחול, הוא מדקדק בדבריו כדי שלא יובנו כמחילה, ונזהר שלא יצא מדבריו שום מלה שהחייב ייתפס בה כדי להיפטר מלפרוע, שהרי קשה להוציא ממון מיד אדם אחר, ולכן אינו אומר אפילו דרך שיחה שום דבר בלשון מחילה, אם אינו מתכוון למחול באמת; משא"כ בעניין הודאה, חייב אינו חושש לומר דברים בדרך השטאה, מפני שהוא יודע שגם אם יאמר משהו, יהיה קשה לנושה להוציא ממנו¹⁹.

כך גם לגבי נושה המודה שהחוב מחול: גם אם לא אמר "אתם עדי", וגם אם לא אמר בפירוש "אני מודה שאתה כבר פטור", מכל מקום כיוון שנראה כך מתוך דבריו, הוא כהודאה בפירוש²⁰. וכן אם ראובן אמר לשמעון בדרך שיחה "החוב שיש לי על לוי - מחלתי לוי", מועילה ההודאה שמחל, ואף שהודאה בדרך שיחה אינה מועילה, מפני שהמודה יכול לטעון "משטה הייתי בך"²¹, זאת רק במודה לחייב את עצמו, אבל הודאה לפטור אדם אחר מועילה גם דרך שיחה, מהטעם הנ"ל, שאדם נזהר בדברים שעלולים לגרום לו להפסיד חוב שחברו חייב לו²².

ג. אם מחל שלא בפני עדים

ר' יחיאל בסאן²³ אומר שהמחול שלא בפני עדים, יכול לטעון "משטה הייתי", מפני שאדם אינו נזהר בדברים שהוא אומר שלא בנוכחות עדים, ועוד, שהוא נאמן במיגו שאילו רצה לשקר, היה אומר "להד"ם"²⁴.

סי' קנז, בתומים, פא ס"ק יא, בשערי תורה (לעוו), ח"א, כלל ג, פרט יב, אות כח, ובמשכנות הרועים, כתובות כב ע"א, ח"ב, עמ' תרא).

שו"ת ברית אברהם (מפיעטרקוב), חו"מ, סי' ה אות א, כותב בסתם שבמחילה לא שייכת טענת השטאה והשבעה (שטוען שאמר מחל רק כדי שבניו לא ירגישו שבעים).

ראה גם שער שיש, הערה [114], שמחנה דוד אומר שמי שמוחל בפני עדים, אינו יכול לטעון "משטה אני בך". והוא דיבר אף במצב שהשטר ביד הנושה.

בן ידיד, הלכות זכיה, ג, א (מה ע"ג), כותב שדוקא המחול חוב קיים אינו צריך לומר "אתם עדי", משא"כ במחילת חוב לכשיתחייב לו, שהיא בעצם התחייבות לתת מתנה, והרי האומר לחברו "אתן לך מתנה", אם לא אמר "אתם עדי", יכול לטעון "משטה" (כנראה הוא מתכוון לאחד האופנים שמועילה מחילת זכות עתידית - ראה בשמו בשער רביעי על אופנים כאלו). והוא כותב שגם בכגון זה, אם דיבר דרך הודאה לא יכול לטעון "משטה"; וכן אם אמר ביוזמתו "בפני עדים אלו אני מוחל לך", אינו יכול לטעון "משטה", כמו שנפסק שבהודאה ביוזמת הנתבע אינו יכול לטעון "משטה" (שו"ע, חו"מ, פא, ה).

דעה חולקת: מאירי, קידושין טז ע"א, כותב שרק אם נראה לעדים שאינו מהתל, מועילה המחילה בלי "אתם עדי", אבל בסתם, בלי "אתם עדי", המחילה בטלה, שמא הוא מהתל. ר"א סופר, בהערותיו למאירי שם, הערה 9, הוסיף שאם מחל בפני בית דין, מועיל גם בלי "אתם עדי", כמו שכתב רמב"ם, הלכות טוען ז, ג, שמועילה הודאה בפני בית דין בלי "אתם עדי".

¹⁷ שו"ת ר' יחיאל בסאן, סי' קכא (נדפס גם בשו"ת משפטים ישרים (גאון), סי' כו, והובא במשפטים ישרים שם, סי' כז, דף נ ע"ג). החידוש הוא בכך שדין מוחל שונה מדין מודה, שאילו מודה בפני עדים יכול לטעון "משטה אני" אם לא הודה מעצמו אלא בעקבות תביעת הנושה (שו"ע, חו"מ, פא, א).

¹⁸ טור שם, כמוסבר על ידי סמ"ע, פא, ס"ק ס. אין לכך קשר לשיטה, בשער ראשון, פרק רביעי, שמחילה במהותה פועלת בתור פרעון, שהרי הסמ"ע אינו דן כאן במהות פעולת המחילה.

¹⁹ שו"ת משפטים ישרים (בירדוגו) סי' קצג.

²⁰ שו"ת הריב"ש, סי' תעו.

²¹ שו"ע, חו"מ, פא, ח.

²² משפטים ישרים שם.

²³ שו"ת ר' יחיאל בסאן, סי' קכא (נדפס גם בשו"ת משפטים ישרים (גאון), סי' כו, והובא במשפטים ישרים שם, סי' כז, דף נ ע"ג, בשו"ת בעי חיי, חו"מ, חלק ב, סימן פא (פב ע"ג), ובהלכה למשה (אמריליו), הלכות מכירה, ה, יא). והסכימו עמו שו"ת מצות כהונה (יצחקי), סי' ג, וכנסת הגדולה, חו"מ, לב, הגהות בית יוסף, אות ה.

ר' יחיאל בסאן כתב כך כדי ליישב את דברי רש"י, ב"מ קח ע"א (ד"ה נהרדעי), על דברי הגמרא שם, שבר מצרא שאמר לקונה "קנה לך", ומוחל בכך על זכות הקדימה, מחילתו חלה רק אם עשה קניין - רש"י נימק, שאם לא עשה קניין, הוא יכול לטעון שהיה משטה. ר"י בסאן הסביר שמדובר שלא היו עדים, ולכן יכול היה לטעון "משטה", לולא הקניין. אבל הוא מעיר שלפי הסבר זה, אם בר מצרא אמר בפני עדים "קנה", אינו צריך קניין; ולא מצאנו זאת בפוסקים. ר"ש הלוי, החולק על ר"י בסאן, כפי שנראה ליד ציון הערה 28, מיישב את רש"י בדרך אחרת: ששם זאת לא מחילה רגילה אלא הסתלקות מזכות שתיקנו לו חכמים, כלשון הרא"ש ב"מ פרק ט סי' כג, שזה "סילוק ומחילה", ובזה יש חשש משטה (ראה על דבריו בשער חמש עשרה, על הסתלקות מצרן, ובשער שש עשרה, בנפקויות בין מחילה לסילוק). ולא הסביר מדוע שם יש חשש משטה. אפשר ליישב את רש"י בדרך אחרת: שאף שבדרך כלל מוחל אינו יכול לטעון "משטה

גם אם מחל בפני עד אחד, הוא יכול לטעון שהיה משטה²⁵.

אם עשה קנין, אינו יכול לטעון שהיה משטה, כמו שכתב רמב"ם²⁶, שקנין מועיל להראות שאינו מהתל²⁷.

לעומת זאת, ר' שלמה הלוי²⁸ אומר שאף אם אין עדים, אינו יכול לטעון שהיה משטה, מפני שאין אדם עשוי למחול על ממון כדי לשטות.

יש מן האחרונים²⁹ שדייקו מהרמב"ם³⁰ שכתב: "קנין זה שנהגו להקנות באלו הדברים אינו מועיל כלום, אלא להודיע שאינו אומר דברים אלו כמשחק ומהתל אלא שגמר בלבו ואחר כך אמר. לפיכך אם אמר 'בלב שלם אני אמרתי וגמרת לעשות דבר זה', אינו צריך דבר אחר כלל", משמע שאם המוחל לא עשה קנין, הוא נאמן לומר "התכוונתי בשחוק", אם אין הוכחה שמחל בלב שלם. אפשר שמדובר שלא היו עדים, וכדעת ר"י בסאן שבכגון זה הוא נאמן לומר "משטה הייתי"³¹.

הייתי", כאן הוא יכול, מפני שיש לו אמתלא, כפי שכתב רש"י שם, ששיטה בקונה כדי להוריד את המחיר, שאילו ביקש המצרף לקנות מבעל השדה, היה דורש ממנו מחיר גבוה, מפני שידע שהיא בעלת ערך מיוחד בעיניו כיוון שהיא בצד שדהו, ועכשו שאדם זר יפנה לבעל השדה לקנות, ידרוש ממנו מחיר נמוך יותר. ראה ליד ציון הערה 32 על מוחל שנותן אמתלא לכך שמחל אף שלא התכוון לכך בלב שלם. ר"ב ליפשיץ תירץ בדרך אחרת: שמצרנות היא זכות קניינית וקשה יותר לבטלה.

מצות כהונה שם, מביא ראיה לדבריו מקידושין טז ע"א, ששם נאמר לענין מחילה: "באפי תרי", והרי המחילה מצד עצמה תקפה בלי עדים, וצריך לומר שהעדים נחוצים כדי שלא יוכל לטעון "משטה הייתי". אבל כנסת הגדולה, חו"מ, לב, הגהב"י אות ה, דוחה ראיה זו, שאולי העדים הוצרכו שם כדי שלא יוכל לטעון להד"ם, אבל אולי אם יודה שמחל, לא יוכל לטעון שהיה משטה.

ערוך השלחן, חו"מ, רמא, ג, כותב שאם המוחל טוען "משטה הייתי בדך", המחילה בטלה, והיא מועילה רק אם יש עדים. דבריו מובנים ע"פ דעת ר"י בסאן שאם אין עדים, המוחל נאמן לומר "משטה הייתי", משא"כ אם יש עדים. הוא עוסק במחילה על חוב בשטר, ואולי דוקא שם הוא נאמן לומר שהיה משטה, מפני שמה שלא החזיר את השטר מראה שלא מחל בלב שלם (ויש אומרים שלכן המחילה בכלל אינה מועילה - ראה שער שישו); אבל עדיין זה לא מסביר את מה שכתב שעדים מועילים, ולשם כך אנו זקוקים לעיקרון של ר"י בסאן.

²⁴ הנימוק השני מקורו בכנה"ג סי' לב, שם.

²⁵ מצות כהונה שם. הוא מסביר, שאף שש"ך, חו"מ, פב, ס"ק כג, כתב שהמודה בפני עד אחד אינו יכול לומר "משטה", זה דוקא בהודאה גמורה, משא"כ בדברים בעלמא שאינם לשון הודאה, כגון מחילה.

²⁶ רמב"ם, הלכות מכירה, פרק ה, יג.

²⁷ שו"ת מהר"ש הלוי, חו"מ, סי' מג (פב [מסומן פא] ע"ד), גם בשם ר"י בסאן.

²⁸ שו"ת מהר"ש הלוי חו"מ סי' מג שם.

גם הרדב"ז שניא ליד ציון הערה 32 אומר שגם בלי עדים אינו יכול לטעון "משטה".

כמו כן, שו"ת תעלומות לב ח"א חו"מ סי' ל, מוכיח שלא מועילה טענת השטאה במחילה, ממה שאם יש עדים, אינו יכול לטעון "משטה הייתי", גם אם לא אמר "אתם עדי", כאמור ליד ציון הערה 16, ופשוט לו שנוכחות עדים אינה משנה אם לא אמר "אתם עדי". והוא דוחה את הוכחת ר"י באסן מהטור - עיי"ש.

גם שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ט, כותב שאין הלכה כר"י באסן.

שולחנו של אברהם, חו"מ, סי' יב, מביא ראיה לדעה זו מר"ן על הרי"ף, קידושין ז ע"א (בדפי הרי"ף), וש"ך, חו"מ, שלג, סי' קמח, שמדבריהם משמע שצריך עדים רק כדי שלא יכחיש, ולא כתבו שצריך אותם כדי למנוע טענת השטאה. אבל תעלומות לב שם, שו"ת שואל ונשאל חלק ה חו"מ סי' עא, וגן יעקב - הליכות יעקב, מע' מ, אות ז (עמ' צד), העירו שהוא עצמו, בספרו מצות כהונה, פסק כמו ר"י באסן, כאמור בהערה 23.

²⁹ שו"ת חיים לעולם, ח"ב, אהע"ז, סי' ב (ד ע"ג); משכנות הרועים (אלחאיק), מע' מ, אות ז (קעה ע"ב); משכנות הרועים (קרביץ), כתובות ח"ב, כב ע"א (סי' תרא). ראה בדומה ליד ציון הערה 6, מי שדייקו מהרמב"ם שם, שאם לא עשה קנין ויש חשש שלא מחל בלב שלם, המחילה בטלה.

³⁰ רמב"ם, הלכות מכירה, פרק ה, יג.

³¹ חיים לעולם, שם (דף ה ע"א), מסביר את מה שכתב רמב"ם, ה' אישות, יז, יט, שמחילה מועילה אם אינו "דברי שחוק או דבר תימה" - שאם זה תמוה, שכל השומע יודע שהוא צוחק, המחילה אינה מועילה. לכאורה הוא סותר את עצמו, מפני שמדבריו האחרונים משמע שבסתם לא נאמן לומר שהתכוון בצחוק; ואולי בדבריו האחרונים מדובר שהמוחל אינו טוען שהתכוון בצחוק, ומכל מקום מהרמב"ם משמע שהמחילה בטלה גם בלי טענתו, ועל זה אמר שזה רק בדבר תימה, שיש יסוד לחשש שלא התכוון בלב שלם, כאמור ליד ציון הערה 6.

ד. אם הוא נותן אמתלא להסביר מדוע אמר שהוא מוחל בעוד שלא התכוון לכך

הרדב"ז³² עושה הבחנה: אם הנושה אמר לחייב מעצמו "חובך מחול לך", החוב מחול גם בלי שיאמר "אתם עדי", ואינו יכול לטעון "משטה אני בך", מפני שאמר כך מיוזמתו, ומועיל גם שלא בפני עדים (אם אינו כופר בכך שמחל); אבל אם הלווה ביקש מהמלווה למחול לו, ואז אמר המלווה "מחול לך", החוב מחול רק אם אמר "אתם עדי", אבל בלי "אתם עדי" אינו מחול אף בעדים, מפני שהוא יכול לומר "משטה אני בך, מפני שביקשת ממני דבר שאין דרך לעשותו", או "אמרתני זאת רק כדי שגני לא ירגישו שבעים". כלומר, הוא נאמן לומר שדיבר בצחוק, מפני שהוא מוסיף הסבר מדוע אמר שהוא מוחל אף שלא התכוון באמת למחול³³.

מעשה בבעל שמחל לאשתו על חוב מסוים שלה בהיותם יושבים בחברת קרובי אשתו; ואחר כך טען הבעל שלא התכוון למחול באמת, ואמר רק כדי למלא את רצון קרוביה כיון שהוא יושב בחברתם, ולא חשש מתוצאות אמירתו, כיון שהוא מוחזק בנכסים. יש שפסקו שהוא נאמן, אף שמחל בפני עדים³⁴. אפשר לנמק דעה זו על פי דברי הרדב"ז, שהוא נאמן מפני שהוא מספק אמתלא למה אמר שהוא מוחל אף שלא התכוון לכך³⁵.

לעומתם, אחרים³⁶ פסקו לגבי אותו מקרה, שהבעל אינו נאמן לומר שהתכוון בשחוק, אף שהוא סיפק אמתלא, ורק אם יאמרו עדי המחילה שהיתה דרך שחוק, המחילה בטלה.

פרק רביעי: מחילה עקב אונס (כפייה)

הכלל הוא שמחילה שנעשתה בכפייה - בטלה³⁷, ככל חוזה שלא בתמורה שנעשתה בכפייה. מחילה בכפייה בטלה גם אם עשו הצדדים מעשה קניין³⁸.

כמובן, אין המוחל נאמן לומר שהיה אונס, אלא צריך שיהיו עדים על כך שהיה אונס³⁹.

³² שו"ת הרדב"ז סי' שני אלפים פו (הובא בשלחנו של אברהם, בהשמטות בסוף הספר, לדף צב).

³³ וראה בדומה בהערה 23, בענין דברי רש"י לגבי מצרן.

³⁴ ר' ראובן סירירו, ר' ידידיה מונסוניגו, ור' מתתיה סירירו, בשו"ת דבר אמת (מונסוניגו), סי' קנז.

כמו כן, ב"ח, חו"מ, סח, ז, כותב שמי שמחל בשטר מחילה בחתימת עדים גויים בערכאות, יכול לטעון שלא גמר בדעתו למחול ושציווה לערכאות לכתוב רק משום שידע ששטרותיהם חסרי תוקף הלכתי, ואמר כך כמשחק ומהתל, וכך אם מת הנושה, טוענים ליורשו כך, מפני שרק מחילה בלב שלם מועילה. הרי שהמוחל נאמן לומר שלא מחל ברצינות, מפני שהוא נותן אמתלא. אבל ט"ז, חו"מ, סח, א, חולק על הבי"ח, בטענה ששטר של הערכאות תקף ע"פ ההלכה.

בדומה כתב בן ידיד, הלכות זכיה, ג, א (מה ע"ג), שאם המוחל טען שאמר שהוא מוחל רק כדי שהלה יעשה את רצונו, ולא מחל בכל לבו, הוא נאמן, מפני שזו אמתלא גדולה. אבל נידונו אינו ברור. הוא כותב (בדף מז ע"א) שבנידונו היה אומדנא דמוכח שלא היה בדעתו למחול, שהרי אין דרך למחול מאתיים תמורת מאה. ודבריו קשים, שהרי כל מחילה היא הפסד לנושה.

³⁵ נראה שכך יש להבין את דברי ר' ראובן סירירו וחבריו שם, שכתבו שצריך שהמוחל יאמר "אתם עדי שאני מוחל לפלוני על התביעה שיש לי נגדו" או לשון אחר שמשמעו כמו "אתם עדי". ולכאורה זה סותר את שולחן ערוך (הערה 16) שאומר שאין צריך "אתם עדי". כנראה, הם מתייחסים למצב שנתן אמתלא, ולכן רק ב"אתם עדי" מועילה המחילה.

³⁶ ר' חיים אליהו, ר' מתתיה זכרי, ר' רפאל משה אלבאז, בשו"ת דבר אמת (מונסוניגו), סי' קנז.

שו"ת פני יצחק (בהר"ד) סי' יב (דף לה ע"א), עוסק במי שגירש את אשתו, והתברר שהגט פסול, וסירבה לקבל גט כשר, והוא קיבל היתר מאה רבנים לשאת אשה שנייה, והתקנה היא שהבעל צריך להשליש גט וכתובה לאשתו הראשונה לפני שיוכל לשאת את השנייה; אבל בנידונו האשה כבר מחלה על הכתובה כשקיבלה את הגט הפסול, ולכן הוא אומר שהבעל אינו צריך להשליש כתובה. הוא כותב שהאשה לא תוכל לטעון שידעה כבר אז שהגט פסול, ולכן אמרה שמחלה אבל לא התכוונה למחול באמת אלא מחלה כמהתלת - שהרי אילו לא התכוונה למחול באמת, הייתה צריכה למסור מודעה על המחילה. כלומר, לדעתו המוחל אינו נאמן לומר שהתכוון בצחוק גם אם נתן אמתלא, מפני שהעובדה שלא מסר מודעה מוכיחה שהתכוון ברצינות. כנגד זה, לפי הדעה החולקת, המוחל יכול לטעון שלא הרגיש צורך למסור מודעה מפני שבכלל לא התייחס ברצינות לכל הענין.

³⁷ נימוקים ומקורות לכך - ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 251-252, הערה 65.

לענין מחילה במסגרת פשרה, נחלקו הדעות האם המחילה בטלה עקב כפייה - ראה שם, עמ' 295-302.

³⁸ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 309, הערות 295-296.

³⁹ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 253, הערה 72. כך כתב גם שו"ת מהרי"ט חלק ב, חו"מ, סי' מט.

יש להוסיף את שו"ת באר מים חיים (מוצירי), ח"א, אהע"ז, סי' טז, בסופו, הכותב לגבי מחילת אשה על כתובתה, שרק אם יש עדים שהבעל אנס עליה למחול, המחילה בטלה, ואז היא בטלה גם אם קרעה את שטר הכתובה.

גם אם מי שמחל מתוך כפייה נשבע על המחילה, היא בטלה, מפני שגם שבועה בכפייה בטלה; אבל אם היה רק אונס ממון, ונשבע על המחילה, המחילה תקפה, שהרי לפי רוב הפוסקים, אונס ממון אינו נחשב אונס לגבי שבועה, ולכן אסור לו לעבור על שבועתו.⁴⁰

אם אחרי שמחל מתוך כפייה, ופגה הכפייה, נשאו ונתנו יחד המוחל והנמחל, ופרע המוחל חיובים שונים לנמחל, המשך המשא והמתן מוכיח שאכן מחל בלב שלם, והמחילה תקפה.⁴¹

אם מי שהמחילה נכפתה עליו מסר "מודעא", כלומר גילה את דעתו לפני המחילה, שמחילתו נעשית מחמת כפייה ובלא גמירת דעתו, המחילה בטלה, גם אם באמת לא הייתה כפייה, מפני שדי בגילוי דעת שאינו עושה ברצון מלא.⁴²

חייב שדרש מהנושה שימחל לו על חלק מחובו, ואיים עליו שאם לא ימחל לו על חלקו, לא ישלם לו כלום, והמצב היה שלא היה יכול לאכוף אותו בבית דין לשלם מסיבה כלשהי - המחילה בטלה. כך הוא למשל, אם שמעון כפר בחוב שהיה חייב לראובן, והסכים לשלם לו חלק אם ימחל לו ראובן על השאר - המחילה בטלה, מפני שראובן מחל לו רק עקב הכפייה.⁴³ כך גם אם מחל מפני שלא היה לחייב במה לשלם,⁴⁴ או מפני שהחייב סירב לשלם,⁴⁵ או מפני שהנושה היה במקום שאינו יכול לגבות מן החייב.⁴⁶

בפשיטת רגל, היינו שהחייב ירד מנכסיו והוא מחלק בעצמו לנושיו כראוי לכל אחד, כך שלמעשה כל נושה מוחל על חלק מחובו, המחילה תקפה גם אם אחר כך התעשר החייב, מפני שהדין הוא שאין בחובות דין קדימה, אלא החייב רשאי לשלם אפילו לנושים המאוחרים, אם אין די לשלם לכולם, ותמורת הנאת הנושה מכך שהחייב משלם לו כראוי, הנושה גומר בדעתו למחול אף שהיה כפוי למחול.⁴⁷

אבל אם החייב הבריא את נכסיו ורשם אותם על שם אחרים, ונושיו התפשרו עמו על אחוזים מסוימים מההלוואה, והחזירו לו את שטרי החובות - אין תוקף למחילתם על היתר, מפני שמחלו מתוך כפייה, כדי להציל את מה שניתן להציל, מפני שחשבו שלא יוכלו להוציא מידו, כיוון שרשם את רכושו על שם אחרים.⁴⁸

אם הנושים הגדולים עשו הסדר חובות עם פושט הרגל, שכל נושה יקבל אחוז מסוים, והנושים הקטנים נאלצו להסכים לפשרה, אין תוקף למחילתם אם לא עשו קניין.⁴⁹

שו"ת הלכה למשה (אלבו), אהע"ז, סי' לו (הובא בשו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"א, אהע"ז סי' צב), עוסק ביתומה מאם שהסתלקה מירושת אמה תמורת נדוניה שנתן לה אביה, ואח"כ בעלה טען שמחילתה ניתנה מתוך אונס, שכן האב אמר שאם לא תסתלק, לא יסכים לנישואין; והוא פוסק שאינו נחשב אונס כי לא גילה דעתו מראש. נראה שכוונתו היא, שאין עדים על האונס.

⁴⁰ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 309, הערות 297-298.

⁴¹ מקורות לכך, והבחנות שונות בזה - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 309-310, הערה 299.

⁴² מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 279.

בהערה 188 שם, מובאת דעת ר' אפרים, המובא בהגהות מיימוניות, הלכות מכירה, פרק י, אות ב, כותב שמודעא מועילה רק אם עדי המודעא הם עצמם עדי המחילה, שאם לא כן, ייתכן שאחרי המודעא הסכים למחול. שו"ת מהרש"ד, חלק א, סי' י (ד"ה ולזה), כותב שר' אפרים מודה שאם יש עדים שבשעת גמר הדבר, הודיע שהוא אונס, המחילה בטלה.

⁴³ מקורות לכך, והבחנות שונות בזה - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 303-306.

שו"ת דמשק אליעזר (פרלמוטר), סי' נא, כותב שנושה שלא הצליח לגבות את חובו, מפני שהחייב כפר בחוב או סתם סירב לשלם, ומחל לחייב על חלק מהחוב כדי שהנתבע יסכים לפרוע לו את החלק האחר - לשיטה (בשער ראשון, פרק שני) שמחילה היא הקנאה, המחילה בטלה מפני שהיא מחילה באונס, ולא גמר בלבד להקנות, ואין לומר שגמר בלבד למחול משום שקיבל כסף, מפני שנימוק זה שייך רק במכר, כשקיבל את כל תמורת הנכס, ואילו כאן קיבל רק מקצת החוב; ואילו לשיטה (בשער ראשון, פרק שלישי) שמחילה היא רק סילוק שעבוד, יש מקום לומר שאפילו קיבל רק מקצת הכסף, גמר בדעתו וסילק את עצמו מכל החוב.

⁴⁴ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 306, הערה 285.

⁴⁵ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 306, הערה 286.

יש להוסיף את שו"ת מהרי"ט חלק ב, חו"מ, סי' מט, וסי' נ (ד"ה ולענין הפשרה), הכותב שמי שמחל על חלק מהחוב מפני שהחייב עיכב את ממונו זמן רב מתוך "אלמות", אין למחילה תוקף.

⁴⁶ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 307, הערה 287.

⁴⁷ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 307, הערה 288.

⁴⁸ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 308, הערה 292.

⁴⁹ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 308, הערה 293.

במחילה שלא הייתה מפורשת אלא מכללא, כגון שהנושה שתק בנוגע לתביעתו, באופן שאפשר להבין משתיקתו שהוא מוחל עליה, הרי אם הסיבה ששתק היא שפחד מנוק כלשהו, אי אפשר להסיק משתיקתו על מחילה מכללא, ואין כאן מחילה.⁵⁰

פרק חמישי: מחילה מתוך כעס

א. הכלל שאינה מועילה

לדעת רוב הפוסקים, אם הנסיבות מלמדות שהמוחל לא מחל ברצונו, אלא מתוך כעס, אין המחילה תקפה.⁵¹ זאת בין אם הנמחל הרגיש אותו, בין אם אדם אחר הרגיש אותו,⁵² וזאת גם אם הנמחל השיב לו בנחת.⁵³

אע"פ שפעולות משפטיות אחרות, כגון מכר, מתנה, גירושין ושבועה, מועילים גם אם נעשו מתוך כעס, בכל זאת מחילה שונה, מפני שאין דרך למחול.⁵⁴

אבל יש פוסקים הסוברים שמחילה מתוך כעס מועילה.⁵⁵

⁵⁰ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 310, הערה 300.

⁵¹ מישרים, נתיב כט, בסופו (הובא בב"י, חו"מ, שלד, ה, בשו"ת מהרשד"ם, חו"מ, ס"י קיט, בשו"ת לחם רב ס"י ק, ובחקרי לב, יו"ד ח"ד (במהד' ביטון), ס"י פב, עמ' קעז); רמ"א, חו"מ, שלג, ח (הובא בשו"ת מנחת שי, שור, ח"ב, ס"י צו, ובשם משמעון (שטרף), תשובה ג, דף נב ע"ד); שו"ת מהרי"ט, חלק ב, חו"מ, ס"י קיח; שו"ת דרכי נועם, חו"מ, ס"י ג, דף קפ ע"ד (הובא במטה שמעון, יב, הגהות הטור, אות כב, בשו"ת קרני ראם (אנקאווא), ס"י סט, בשו"ת מהרש"ם, חלק ה, ס"י כב (ד"ה ונחזור לענינו), בתשובת ר' מסעוד אלפסי, שבחי ר' שלמה אלפסי, משחא דרבותא, חו"מ ס"י יב, דף קלג ע"ב, בשו"ת בני בנימין, חו"מ, ס"י ב, דף ז ע"א, ובדיני ממונות ח"ג ש"ג פרק א הערה 13); שו"ת שער אפרים, ס"י קמב, בהגהת בן המחבר; שו"ת הראנ"ח ח"א ס"י קיא (ד"ה ואחר שבאנו); שו"ת תועפות ראם (טויבש), חו"מ ס"י לד (הובא במשפט שלום, רט, ד); שו"ת חיים שאל ח"ב ס"י יג (גם בשם מהר"י הכהן בעל בתי כהונה); שו"ת מפי אהרן, חו"מ, ס"י יב (נח ע"ד); שו"ת תורת חכם, ס"י כז (קד ע"ג); שו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"ב, אהע"ז ס"י עו; אהל יעקב (מנשה), מע"מ, אות יא; שו"ת בקש שלמה, ס"י כג (נה ע"א).

שו"ת הרא"ש כלל מו ס"י ב (הובא בשו"ת מעשה אברהם (אשכנזי) אהע"ז, ס"י א (קלד ע"ד), ובשו"ת שפת הים (מיו) יו"ד ס"י כב דף כה ע"ב), כותב לגבי מחילת תנאי, שהיא מועילה רק אם מחל "שלא בהקפדה". ר' אליהו ילזו, בשו"ת מפי אהרן, ס"י טז (פו ע"ד), מוכיח שהשולחן ערוך סובר שמחילה מתוך כעס לא מועילה, שהרי שו"ע, יו"ד, רסז, עג, פסק שהמשחרר את עבדו בלשון שמשמעה שלא נשאר עליו שעבוד כלל ושגמר בלבו לדבר זה - אינו יכול לחזור בו, ומלשון "גמר בלבו" עולה שצריך להיות בלב שלם ולא מתוך כעס; ועוד ששו"ע, חו"מ, רה, ג, כתב שמחילה כמתנה, שאינה מועילה באונס, הרי שהוא סובר שמחילה שלא בלב שלם אינה מועילה, וכן יסבור במחילה בכעס. שו"ת ישמח לב (גאגין) חו"מ ס"י ד, דף כא ע"א (הובא בשו"ת שו"ת מפי אהרן, חו"מ, ס"י יב), מוכיח ששו"ע סובר שמחילה בכעס בטלה, שהרי שו"ע, אהע"ז, קה, ח, כתב שמחילה מועילה רק אם ניכר שהוא בדעת נכונה. שו"ת פני משה ח"א ס"י עז (קפו ע"ד), עוסק באבי משודכת שנתן רשות למשודך לשאת אשה אחרת, ואח"כ טען שאמר זאת מתוך כעס, והוא פוסק שבאמת לא היה מתוך כעס, ולכן הרשות מועילה לפטור את המשודך מחיוביו. מכאן מדייק חקרי לב, חו"מ, ח"ב, ס"י כד (עמ' פט), שפני משה סובר שמחילה בכעס בטלה.

חקרי לב, יו"ד ח"ד (במהד' ביטון), ס"י פב (עמ' קעח), מעלה אפשרות שמה שכתב מישרים שמחילה בכעס לא מועילה, הוא משום שעסק במחילה לפועל, ודרך מעביד לכעוס על פועל, ולומר לו "צא", בלי כוונה אמיתית לפטר אותו, ואנן סהדי שכשיגמור לכעוס, ירצה את הפועל, ולכן המחילה בטלה, משא"כ במקרה שאנן סהדי שגם אחרי הכעס ירצה את המחילה.

ראה גם שער אחת עשרה, שיש מצבים שהנושה שותק אל מול פגיעה בו, ובכל זאת אין מפרשים זאת כמחילה, אלא מפרשים ששתק מתוך כעס.

⁵² שו"ת בתי כהונה, ח"א, בית דין, ס"י ו (כט ע"ב).

⁵³ כנסת הגדולה, חו"מ, שלד הגהב"י אות יב.

⁵⁴ משפט שלום, רט, ד (דף עה). בזה הוא דוחה את הוכחותיו של תורת חיים (הערה 55) ממה שמכר וכדומה מתוך כעס מועילים. הוא כותב שאף שכתב שו"ת הרדב"ז ס"י שני אלפים צ, שמכירה מתוך כעס מועילה, אולי הוא מסכים שמחילה בכעס לא מועילה.

⁵⁵ תורת חיים, בבא בתרא קס ע"ב, וסנהדרין קי ע"ב, מוכיח שמחילה מתוך כעס מועילה, ממה שהגמרא בסנהדרין שם אומרת שהקב"ה כביכול נשבע באפו, ובכל זאת היה צריך התרת נדרים; וכן ממה שהגמרא, בבא בתרא שם אומרת שכהנים היו כועסים ומגרשים את נשותיהם (ולכן הוצרכו לתקן גט מקושר, כדי שישכך כעסם עד גמר הכנת הגט, ולא יגרשו), ובכל זאת הגירושין היו תקפים.

שו"ת מעשה אברהם (אשכנזי) אהע"ז, ס"י א (קלד ע"ד) (הובא בשו"ת מפי אהרן, חו"מ, ס"י יב, דף נח ע"ד), דוחה את ראיית תורת חיים מגט, שכיוון שכהנים הם בעלי מריבה תמיד, שנאמר "ועמד כמריבי כהן" (הושע ד, ד), מועיל מעשה שהם עושים בכעס, שהרי הם התרגלו לכך, אבל ישראל אינו רגיל לכעוס, ולכן

אם הוא משנה מדרכו ועושה מעשה מתוך כעס, אינו מועיל. מקום שמואל, שער התירוץ, ב"ב קס ע"ב, דוחה את הראיה מגט, שספק אם מעשה שנעשה בכעס מועיל, לכן מחילה בכעס בטלה מספק (ראה שער שלוש עשרה על ספק מחילה), ובגט, מספק הוא מועיל לאסור אותה לכהן, ולכן הוצרכו לתקן גט מקושר, כדי שהכהן לא יגרש את אשתו בכעס (שו"ת ישמח לב (גאגין) חו"מ סי' ד (כ ע"ב), מקשה על הסבר זה, שא"כ הגמרא היתה צריכה לומר שתיקנו גט מקושר כי אם הכהן יגרש מתוך כעס, האשה עלולה לחשוב שהיא מותרת ותינשא לאחר, ובאמת מספק אסורה). שו"ת מהרי"ם (פאדווא) מבריסק סי' לח (לו ע"ב-ע"ג), אמרי בינה, דיני דיינים, סי' כ, אות ה, פני שלמה (גנצפריד), ב"ב קס ע"ב, וחי' חתם סופר גיטין כו ע"ב (ד"ה וזרק), דוחים, שאולי הגט פסול בגלל הכעס, ומי"מ אוסר אותה לכהן מדין "ריח הגט". עוד דוחה מהרי"ם, שמחילה בכעס בטלה מפני שאדם עשוי לדבר דיבור מתוך כעס ולא בלב שלם, אבל גט בכעס כשר כי אין תולים שמעשה שעשה אדם לא היה בלב שלם, אלא מניחים שהיה בלב שלם, וכן דוחים אמרי בינה, דיני דיינים, סי' כ, אות ה, ושו"ת דובב מישרים ח"ב סי' לח; ובדומה דוחה שו"ת ישמח לב (גאגין) חו"מ סי' ד (כ ע"ב), ע"פ האמור ליד ציון הערה 58, שמעשה בכעס מועיל; וגם שו"ת ברכת משה (שאצקס) סי' מב, מביא שהאחרונים חילקו בין מעשה לדיבור. שו"ת דובב מישרים ח"ב סי' לח, דוחה את הראיה מגט, ששם זה לא דרך כעס גמור אלא זה אופי של כהנים שהם קפדנים. בח"ג סי' לד, הוא מביא שר' חנוך פדווא דחה את הראיה מכהנים, שכמו שמכר באונס תקף, כך בגט, מועיל באונס כי נפטר משכו"ע, ודוקא באונס ממש כתבו תוס' ב"ב מח ע"ב (ד"ה קדיש) שגט לא מועיל כי הבעל מעדיף להיות נשוי ולשלם שכו"ע, משא"כ כאן שזה רק כעס. פני שלמה (גנצפריד), ב"ב קס ע"ב, מיישב, שמדובר שאינו מגרש בתחילת הכעס, שאז הכעס הוא חזק, אלא אח"כ, כשהכעס מתמעט. אולי כוונתו היא, שאף שהכהן כותב את הגט מיד כשהוא כועס כעס חזק, הרי עובר זמן עד שהוא נותן את הגט, ואז הכעס כבר התמעט, כסברת חקרי לב, ליד ציון הערה 57.

אשר לראיה משבועת ה', דוחה מהרי"ם שרק אצל אדם שייך לומר שכעסו אנס אותו, משא"כ אצל הקב"ה; ועוד, שבנדר ובשבועה יש דין מיוחד, שמועילים גם בכעס (עיי"ש במקורו לכך). שו"ת דובב מישרים ח"ב סי' לח, מביא ראה מגיטין כו ע"ב, ששם נאמר שחוששים שאדם יכעס על אשתו ויזרוק לה גט, הרי שמועיל גט מתוך כעס. והוא דוחה, שבאמת כוונת הגמרא היא שהגט **בטל** בגלל הכעס, ונמצא שהוא מעגן אותה, שאינה יכולה להינשא לאחר. גם חי' חתם סופר גיטין כו ע"ב (ד"ה וזרק), מיישב, שבגלל הכעס, היא כספק מגורשת, ואינה יכולה להינשא לאחר, וגם אין לכופו לקיים חיובי אישות כלפיה, ונמצא שהוא מעגן אותה.

שו"ת דובב מישרים ח"ב סי' לח, מביא ראה משו"ת הרשב"א ח"א סי' תרנו האומר שמועיל הקדש מתוך כעס. בח"ג סי' לד, הוא מביא שר' ברוך שמעון שניאורסון דחה, ששם לא היה כעס בעצם ההקדש, אלא מתוך שכעס על בניו העביר מהם את ירושתו והקדיש אותו, ולכן מועיל, ואין ראייה למצב שגוף המחילה היה בכעס.

חקרי לב, חו"מ, ח"ב, סי' כד (עמ' פט), כותב שזו גם דעת ר' ברוך קלעי, בשו"ת מקור ברוך סי' ל, שעסק במי שמחל מתוך כעס ולא אמר שמטעם זה המחילה בטלה. אבל המגיה בשו"ת בני בנימין, חו"מ, סי' ג (ח ע"ד), כותב שרק אחי המחבר, ר' מרדכי קלעי, בתשובתו שם, אומר שהיא מועילה, ור' ברוך קלעי עצמו חולק. שו"ת שפת הים יו"ד סי' כב, תמה מדוע מקור ברוך לא פסל את המחילה בנימוק שמחילה בכעס אינה מועילה.

ר"א בן ארוליא, המובא במנחת זכרון מעי' מ, מחילה, אות ח, דף מה ע"א (הובא בשנות חיים על אוזן אהרן, מעי' מ, אות מב), ושו"ת יביע אומר חלק ו, חו"מ, סי' ה (אות ח) = פד"ר ח"ו עמ' 107, מדייקים משו"ת ר"י מיגאש סי' נח, שהוא סובר שמחילה מתוך כעס מועילה, ור"א בן ארוליא תמה עליו, שהוא היפך מדעת הרמב"ם (הערה 2) שכותב שצריך שהמחילה תהיה ב"דעת נכונה". וראה הערה 58 והערה 66, הבנות אחרות בדעת ר"י מיגאש.

כנסת הגדולה, חו"מ, שלד הגהב"י אות יב, מדייק מההר"ם המובא באגודה, ב"מ סי' קיח, שעוסק במעביד שאמר למלמד "לך ממני" בכעס, ופוסק שלא מועילה המחילה מפני שחיוב המלמד הוא לילד ולא לאב (ראה שער שביעי), ולא נימק מצד מחילה בכעס - מכאן שהוא סובר שמועילה מחילה מתוך כעס. אבל חקרי לב, יו"ד ח"ד (במהד' ביטון), סי' פב (עמ' קעח), דוחה, שמהר"ם לא עוסק במי שמחל מתוך כעס. אולי כוונתו היא, שמה שזכר באגודה שם "כעס" אינו מדוייק, שהרי בדברי מהר"ם במקורות מקבילים (שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' תתעג, ומרדכי, ב"מ סי' שמו), חסרה המלה "בכעס".

שו"ת רבי עקיבא איגר, תשובות חדשות, חו"מ, סי' ה, כותב שמחילה בכעס מועילה, ומש"כ הרמ"א (הערה 51) שאינה מועילה הוא דוקא בנידונו, מעביד שאמר לפועל "לך מעמדי", שאם אמר לו דרך כעס, אין משמעותו מחילה, אלא כאומר "איני רוצה לראות את פניך", משא"כ בלשון מחילה ממש, שאף בדרך כעס מועיל. גם שו"ת ברכת משה (שאצקס) סי' מב, כותב שאם מחל בפירוש מתוך כעס, המחילה מועילה, ורק ב"לך מעמדי" שלא אמר בפירוש שמחל, כיון שאמר מתוך כעס, אומר הרמ"א שאינו מחול כי אין משמעות לשונו שהוא מחול, וכך גם בפועל שאמר למעביד "תוכל לשכור אחר" מתוך כעס, אינו מחול.

שו"ת באר מים חיים (מוצרי) ח"א אהע"ז סי' טז, עוסק באשה שקרעה את שטר כתובתה מתוך כעס, ופוסק שהכתובה מחולה, ואינו מזכיר את הדעה שמחילה בכעס בטלה; ושו"ת יביע אומר חלק ו, חו"מ, סי' ה אות ח = פד"ר ח"ו עמ' 107, מעיר על כך שזה נגד הרמ"א.

שו"ת דובב מישרים ח"ב סי' לח, כותב שמחילה בכעס בטלה, אבל בח"ג סי' לד, הוא כותב שפסק כך בעיקר כי הנידון היה מחילת משכון, שבזה אומרים שהתכוון רק לדחות את הלווה (שו"ע, חו"מ עב, כו), אבל במצב אחר אולי מועיל; וכותב שמספק הנמחל יכול לטעון קי"ל שהמחילה מועילה.

חקרי לב, חו"מ, ח"ב, סי' כד (עמ' פט) (הובא בשו"ת שערי רחמים יו"ד סי' יד, דף יט ע"ב), כותב שהנמחל יכול לומר "קים ליי" כדעה זו, מפני שהנמחל נחשב מוחזק. שו"ת גבעת פנחס, סי' עד (ד"ה וע"ד מה), מביא מי שטען "קים ליי" כדעה שמועילה מחילה עקב כעס, ואינו אומר האם טענה זו מתקבלת. כמו כן, אמרי

ב. אם עשה מעשה קנין

מהרי"ט⁵⁶ עוסק במי שמחל מתוך כעס, ובכל זאת כתב שאם עשה קנין, המחילה תקפה, כי זה מראה שגמר בדעתו למחול.

ג. אם המשיך במחילתו זמן ניכר

גם לדעה שמחילה בכעס לא מועילה, מדובר דוקא במי שמחל באופן חד פעמי מתוך כעס, אבל מי שהתחיל את מחילתו מתוך כעס, ואחר כך התמיד במחילתו זמן ניכר - המחילה תקפה, שהרי כעס אינו יכול להימשך כל כך הרבה זמן⁵⁷, ונמצא שמחל גם כשדעתו היתה מיושבת.

ד. אם עשה מעשה עם המחילה

גם לדעה שמחילה בכעס לא מועילה, הרי אם המוחל גם עשה מעשה לחזק את מחילתו, המחילה מועילה, מפני שאנשים עשויים למחול בדיבור מתוך כעס שלא בלב שלם, אבל אינם עשויים לעשות מעשה מתוך כעס, והמעשה מוכיח שמחל בלב שלם⁵⁸.

בינה דיני דיינים סי' כ, אות ה (הובא בשו"ת ברכת משה (שאצקס) סי' מב) כותב שמספק אין מוציאים מהמוחזק, שמא המחילה תקפה. אבל שו"ת ישמח לב (גאגין) חו"מ סי' ד (כ ע"ג), כותב שא"א לומר ק"י"ל שמחילה בכעס מועילה, כי לא מצאנו דעה כזאת.

שו"ת חתם סופר אבן העזר ח"ב סי' קיא, בסופו, מביא את שתי הדעות, דיני ממונות ח"ג ש"ג פרק א אות יג, כותב שבענין זה, הכל תלוי בראות עיני הדיינים, האם באמת התכוון למחול, וראוי לפשר.

הבחנות שונות: שו"ת חתם סופר, חו"מ, סי' קל (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, שלג, סי' קיז), כותב שתורת חיים דיבר רק במי שמחל בפני בית דין ועדים, אבל הוא מסכים שמחילה בכעס שלא בפני בית דין ועדים היא פטומי מילי. והוא מביא גם את הדעה הראשונה, השלטת.

שו"ת מעשה אברהם (אשכנזי) אה"ע"ז, סי' א (קלה ע"א), מעלה אפשרות שרמ"א (הערה 51) דיבר רק בפועל, שדרך לגרשו מתוך כעס, וכשישכך כעסו, ירצה לחזור בו, וגם בכעסו הוא חושב שהפועל לא ילך כי יבין שזה בכעס, אבל בדבר אחר שאנן סהדי שגם אחרי שישכך הכעס הוא ירצה בקיום המחילה, אולי רמ"א מסכים שמועיל.

⁵⁶ שו"ת מהרי"ט, חלק ב, חו"מ, סי' קיח (הובא בשו"ת שערי רחמים יו"ד סי' יד, דף יט ע"א). שו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' ג (קפ ע"ד) (הובא בשו"ת מחזה אברהם (בוטון) סי' לא אות ח, ובשו"ת דובב מישרים ח"ג סי' לד), וסי' טז (הובא בשו"ת גינת ורדים, חו"מ, כלל ג, סי' מו, ד"ה ובתשובה להרב), כותב שאם הנסיבות מלמדות שלא מחל ברצון אלא מתוך כעס, המחילה בטלה גם אם עשו קניין. זאת כפי שהבאנו בשמו ליד ציון הערה 11, שלא מועיל קנין אם מוכח שלא מחל ברצון. אבל הוא עצמו כותב אחר כך (סי' ג, קפא ע"א) שאם הנסיבות מלמדות שאמר כך מתוך כעס, מן השפה לחוץ, ומתוך מעשיו ודבריו אנו יודעים שאין בלבו למחול, מחילתו אינה מועילה בלי קניין - משמע שעם קניין, היא מועילה. שו"ת דובב מישרים ח"ג סי' לד, מדייק ממה שכתב חתם סופר (הערה 55) שגם לתורת חיים מועיל רק אם מחל בפני ב"ד ועדים, הרי שלר' ירוחם, לא מועיל גם קנין בפני ב"ד.

⁵⁷ חקרי לב, חו"מ, ח"ב, סי' כד (עמ' פט) (הובא בשו"ת שערי רחמים יו"ד סי' יד, דף יט ע"ב). והסכים עמו שו"ת קרני ראם (אנקאווא), סי' סט.

בנידונו של חקרי לב, רב התמיד חודש ימים במחילתו על חיוב בני העיר לשלם לו. והוא כותב שאדם כועס שעה או שעתיים בלבד, וגם שינה מפיגה את הכעס. ולפי זה, אם עברו יותר משעה או שעתיים אחרי שכעס, ונשאר במחילתו, היא תקפה.

גם חקרי לב יו"ד ח"ג (ח"ד במהד' ביטון) סי' פג-פד, אות פא, כותב שאם אחרי שמחל בכעס, עומד בדיבורו וסופו ברצון - המחילה קיימת. זכרנו לחיים ח"ב מע' מ, מחילה אות ג, כותב על פי זה, שמי שמחל מתוך כעס, וטען שהיא בטלה, ואחר כך רוצה בקיום המחילה - היא מועילה.

כמו כן, שו"ת פני משה ח"א סי' עז (קפו ע"ד), עוסק באבי משודכת שהתיר למשודך לשאת אשה אחרת, ואחר כך טען שאמר זאת מתוך כעס, אבל פסק שמועיל מתן הרשות מפני שגם אחר כך התמיד במחילתו, בכך שביקש מהמשודך רק להחזיר לו כסף מזומן שנתן לו, ולא דרש שישא את המשודכת.

דעה חולקת: שו"ת בתי כהונה, ח"א, בית דין, סי' ו (כט ע"ב), עוסק במחילה מותנית, באופן שהמחילה תחול רק אם יגרש, והוא פוסק שהמחילה בטלה כיון שמחל מתוך כעס, אף שהגירושין נעשו ברצונו בלב שלם, מפני שהעיקר הוא ראשית המחילה, וסופו אינו יכול להוסיף לו כוח. זאת אף שהתמיד במחילה זמן ניכר, אחרי שכעסו כבר שכך.

⁵⁸ חקרי לב, חו"מ, ח"ב, סי' כד (עמ' פט). בנידונו רב מחל על מינויו מתוך כעס, ואף מסר לבני העיר את כתב המינוי שלו.

כמו כן, שו"ת קרני ראם (אנקאווא), סי' סט, עוסק באשה שמחלה לבעלה על כתובתה, ועל סמך מחילתה שילם לה כסף לפרנסתה, והיא לקחה את הכסף ברצון ושוב אמרה "מחול לך", והוא פוסק שהמחילה מועילה, מפני שגם אם נניח שבתחילה מחלה מתוך כעס הרי בזה שעשתה מעשה היא מראה שבטל הכעס ועשתה את מה שעשתה ברצון.

כמו כן, ר' בנימין נבון, בשו"ת בני בנימין, חו"מ, סי' ג (ח ע"ג), כותב שאם מעשיו של המוחל מוכיחים שגמר בלבו למחול, גם אם דיבר בכעס, המחילה מועילה, מפני שהעיקר הוא המעשה, ואולי בשעת מעשה התרצה וגמר בלבו. הוא מדייק כך ממהרי"ט ומדרכי נועם הנ"ל. בנידונו היה ברור שכל כוונת המוחל הייתה כדי לקבל את שאר החוב מהחייב, מאיזה טעם, או מפני שלא פרע לו בזמנו, או מפני שהיה זקוק לכסף, וכיוון

ה. נטל ההוכחה שהמחילה היתה מתוך כעס

נושה שמחל על חיוב, ואחר כך טען שהמחילה אינה תקפה מפני שנעשתה מתוך כעס - יש מי שאומר שהוא נאמן רק אם יביא ראיה שמחל מתוך כעס, מפני שהוא המוציא מחבירו שעליו הראיה.⁵⁹

אבל אחרים פסקו שהמוחל נאמן לומר שמחל מתוך כעס, בלי להביא ראיה⁶⁰, מפני שטענת החייב (שהנושה מחל בלב שלם) היא בגדר "איני יודע אם פרעתיך": יש חיוב ידוע על הנתבע, והוא בא לפטור את עצמו מכוח המחילה, אבל אינו יודע אם היתה מחילה טובה או מתוך כעס, לכן הוא חייב⁶¹. הנתבע מבקש תואנה להיפטור בטענת מחילה, ולכן הוא צריך להביא ראיה שהיתה מחילה כשרה, שלא היתה בכעס⁶². אם היו נתבעים רבים באותו חיוב, וחלקם אומרים בוודאות שהמחילה היתה ברצון, הם פטורים מחלקם בחיוב, אבל האחרים חייבים, כפי שנפסק⁶³ ששנים שלוו יחד ומחל המלוה לאחד מהם, חלק חברו אינו מחול⁶⁴.

ו. אם אמר "אני מוחל בלב שלם"

אם המוחל אמר "אני מוחל בלב שלם", מחילתו מועילה גם אם היתה בכעס, כמו שכתב הרמב"ם⁶⁵ שלשון כזאת מועילה להסיר חשש שלא מחל בלב שלם⁶⁶.

שבאותו רגע לקח ממנו את הכסף, גמר בלבו למחול. הוא מביא ראיה ממה שמכר ומתנה בכעס מועילים אם עשה מעשה קניין, מפני שהעיקר הוא המעשה.

שו"ת ר"י מיגאש סי' נח, כותב שאם הנושה קרע את שטר החוב ואמר "מחלתי לך את הסך", זו מחילה, אע"פ שהוא טוען שקרע מתוך כעס. אמרי בינה, דיני דיינים, סי' כ, אות ה, שו"ת ישמח לב (גאגין) חו"מ סי' ד (כ ע"א), שו"ת שמע אברהם סי' סח (קסג ע"ג), ודיני ממונות ח"ג שער ג, פרק א הערה 13, מסבירים שזה מועיל אע"פ שהיה בכעס מפני שעשה מעשה של קריעה. בפשטות טעמו של ר"י מיגאש הוא מפני ששם לא ידוע אם מחל מתוך כעס או לא, ורק הנושה טוען כך. בענין קריעת שטר החוב ראה שער אחת עשרה, על מחילה מכללא במעשה. להסברים אחרים לדברי ר"י מיגאש, ראה הערה 55 והערה 66.

ר' מרדכי קלעי בשו"ת מקור ברוך סי' ל, דף מה ע"ג (הובא בשו"ת ישמח לב (גאגין) חו"מ סי' ד (כ ע"א), ובהגהה בשו"ת בני בנימין, חו"מ, סי' ג, דף ח ע"ג), עוסק במחילה מתוך כעס, ומכל מקום הוא אומר שאם המוחל עשה מעשה (בנידונו: רב שמחל על רבנותו, ושבר את כסא הרב), המחילה מועילה.

⁵⁹ ר' יוסף מרדכי ידיד הלוי, בשו"ת מפי אהרן, סי' טו (פג ע"ג), ובשו"ת תורת חכם, סי' כז (קד ע"ג). אבל הוא כותב שהתובע צריך להישבע שבועת היסת שהמוחל מחל בלב שלם, וכ"כ שו"ת תועפות ראם (טויבש), סי' לד.

רימ"י הלוי אומר שהעובדה שאחר כך המוחל תבע את הנמחל לדין אינה מוכיחה שמחל מתוך כעס, שהרי ייתכן שמחל מחילה גמורה ועכשו הוא חוזר בו.

⁶⁰ ר' אליהו ילוז, בשו"ת מפי אהרן, סי' טז (פו ע"ד); ר' אהרן בכור אלחדיף, בשו"ת מפי אהרן, סי' יז (צא ע"ד).

נידונם היה סביב ר' אהרן בכור אלחדיף עצמו, שמחל על רבנותו, וטען שמחל מתוך כעס. והוא מביא (בדף פח ע"א) כמה הוכחות לכך שמחל מתוך כעס: "אילו מחלתי באמת, הייתי מחזיר לקהל את שטר המינוי ואת כל הזכויות שמסרו לי, אלא ודאי, מה שאמרת להם שאני מוחל היה לדחייה בעלמא; ועוד, יש אומדנא דמוכח שלא מחלתי, שהרי הם הציעו לי חמישים ל"פ תמורת תביעותי, באמצעות ר"מ ממון, ולא רציתי ואמרתי 'איך אמחול על טענותי בסך קטן כזה'". עוד הוכיח (בדף צא ע"ג): "הרי גלוי לכל שמחלתי מחמת הבזיונות שביזו אותי; ועוד ראייה, ממה שתבעתי אותם כמה פעמים ולא השיבו מיד: 'מחלתי'".

⁶¹ ר' אליהו ילוז, שם.

⁶² ר' אהרן בכור אלחדיף, שם.

⁶³ שו"ע, חו"מ, עז, ו.

⁶⁴ ר' אליהו ילוז, שם.

⁶⁵ רמב"ם, הלכות מכירה, פרק ה, יג, שהובא ליד ציון הערה 5.

⁶⁶ ר' אהרן בכור אלחדיף, בשו"ת מפי אהרן, סי' יז (פט ע"ב) (כך נראית כוונתו). הוא מיישב בזה את מה ששו"ת ר"י מיגאש סי' נח (הערה 58), אומר שמועילה המחילה אף שהייתה בכעס - שבנידונו אמר המוחל "אני מוחל בלב שלם".

בדומה, שו"ת פני משה ח"א סי' עז (קפו ע"ד), כתב שמחילה על ידי כעס מועילה אם אמר "אתם עדי", מפני שזה מראה שמחל ברצון.

כמו כן, שו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"ב, אהע"ז סי' עו, מסביר את מה ששו"ת שופריה דיעקב (בירדוגו), אהע"ז, סי' כט, עוסק במחילה מתוך כעס ובכל זאת כותב שהמחילה תקפה - שטעמו הוא שהמוחל מחל בשטר והיו כמה תיקונים [=תיקוני לשון] בשטר המחילה. לאמיתו של דבר, בשופריה דיעקב שם לא נזכר שהמוחל כעסה, אלא שהייתה אנוסה מפני שבעלה היה מכה אותה.

ז. אם הנמחל פעל על סמך המחילה

גם אם התובע מחל מתוך כעס, הרי אם הנתבע הסתמך על המחילה ועשה מעשה על פיה, כגון משכיר שמחל לשוכר ועל סמך זה שכר בית אחר, המחילה מועילה⁶⁷. דבר דומה יש במשפט הזר, שהסתמכות ושינוי מצב לרעה יוצרים השתק - Estoppel.

פרק שישי: מחילה שלא בפני החייב

מחילה מועילה גם שלא בנוכחות הנמחל. די שהמוחל ימחל בפני עדים או אפילו בינו לבין עצמו, ובה זכה הנמחל במה שבידו, ואין הנושה רשאי לתובעו⁶⁸, ואין חוששים לחוסר גמירת דעת במחילה.

⁶⁷ שו"ת קרני ראם (אנקאווא), סי' סט, בשם הרב "המשביר" ובשם לקוטי צרור החיים בשם ראשונים.
⁶⁸ תשובות חכמי פרובינציה סימן לד; בית מאיר, אהע"ז, קו, א (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, רמא, סי' א, ובשו"ת קול מבשר, ח"א, סי' נג, אות ה); כסא אליהו, חו"מ, סי' רמא, אות ד; שו"ת יפה נוף, חו"מ, סי' נו; משכנות הרועים, מע' מ, אות ט (הובא בבית דוד - זכרון טוביה, עמ' שכד); שו"ת מהר"ש ענגיל, ח"ח, סי' יט (בשם "הרבה פוסקים"); שו"ת דברי חיים, ח"א, חו"מ, סי' ד; שו"ת קרני ראם (אנקאווא), סי' כד; רוב דגן (עטייה), קונטרס אות לטובה, סי' מב אות ב; שו"ת יוסף אומץ סי' מז, אות ה (ד"ה ועלה); מחנה דוד אוהל ס; שו"ת קרית מלך רב ח"ב סי' יא (שהדעת נוטה לומר שהמוחל גמר בדעתו ומחל, כיוון שהלוה מוחזק) (הובא בדין אמת, חו"מ, סי' יב); שו"ת מנחת יחיאל ח"ב סי' כה אות ב; שו"ת בית אפרים, חו"מ, סימן ח (כ ע"ג); ר' יעקב שור, בשו"ת זכרון יהודה (מונק), קונטרס התשובות, סי' כד (עג ע"ד), וסי' כה (עד ע"ג); שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ט (גם בדעת ערך השלחן, חו"מ, סי' יב, פנים במשפט, יב, סי' יח, ושו"ת שואל ומשיב, מהדו"ד, ח"א סי' לז).

עוד הסוברים כך: אור זרוע, ב"מ, סי' קפ, והגהות אשרי, ב"מ, פרק ה, סי' כא, מזכירים אפשרות שמלוה ימכור חוב שגוי חייב לו, ויאמר לקונה "אני מוחל לגוי על החוב ולא אודיע לו, ואתן לך מה שיתן לי", ובנוסח זה הובא בב"י, יו"ד, סי' קעג, ובש"ך, יו"ד, קעג, סי' ח; וזו מחילה שלא בפני הנמחל. שו"ת קרית מלך רב ח"ב סי' יא (הובא בשו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות א), שו"ת תשורת שי מהדו"ק סי' תו, ומהרש"ם, בסוף הסכמתו לסי' שלמי רגלים (לנגס), מוכיחים משם שלדעתם מחילה כזאת מועילה מיד, שאם לא כן נמצא שהנכרי חייב לו וממעותי שהיו ביד הנכרי הוא נותן לקונה יותר, ויש בכך איסור ריבית. אבל קרית מלך רב דוחה, שדוקא שם, כדי שלא יהיה איסור ריבית, גמר בדעתו ומחל. יוסף אומץ שם דוחה את הראיה, שאולי המחילה מועילה רק כל זמן שלא חזר בו, ויש להניח שלא יחזור בו כדי שלא יעבור באיסור ריבית. אמרי בינה, דיני דיינים, סי' כ, אות ד, דוחה את הראיה, שדוקא שם מועיל מפני שאינו מוחל על גוף החוב אלא רק מסלק את הזכות שיש לו בדיני ישראל שלא תועיל המכירה, ועושה זאת כדי לעקוף איסור ריבית. עוד יש להעיר, שבתשובה מקבילה, בתשובות מיימוניות, סי' משפטים, סי' לא, כתוב "אני מוחל לך", כלומר לקונה, ולפי גירסה זו אין לדעת מה הם סוברים על מחילה שלא בפני החייב.

שו"ת יוסף אומץ, סי' מז, אות ה (=שיורי ברכה, חו"מ, סי' יב), דברי גאונים, כלל נו, אות א, ומטה שמעון, יב, הגהות הטור, אות כ, כותבים שלדעה (בשער שני) שמחילה בלב מועילה, כל שכן שמחילה בפה שלא בפני הנמחל, מועילה. ברכת משה, על מחנה אפרים, הלכות זכיה מהפקר, סי' יא, אות ב, כותב בנוסח מרחיב יותר: שהפוסקים שדנו האם מחילה בלב מועילה - בוודאי סוברים שמחילה שלא בפני החייב מועילה. משפט שלום, רט, ד (דף עה), מוכיח משו"ת הרשב"א, המובא בב"י אהע"ז סי' צו (עמ' רלא), שמועילה מחילה שלא בפני החייב, שהרי הרשב"א עוסק באשה שתפסה נכסים מבעלה בחייו, ואחרי מותו, לקראת גביית כתובתה, לא רצתה להישבע את השבועה שאלמנה צריכה להישבע שלא נטלה מנכסיו, ולכן מחלה על החלק שנשאר מכתובתה; ואח"כ התברר שהבעל מחל לה (בחייו) על מה שהיא תפסה משלו, ועלתה טענה שמחילתה הייתה בטעות מפני שלא ידעה שהבעל כבר מחל לה, והרשב"א דוחה, שיתכן שידעה שהבעל מחל אלא שלא רצתה במחילתו - משמע שהמחילה של הבעל מועילה אף אם היא לא ידעה עליה. אבל מחילת הבעל שם אינה ממש מחילה, שהרי האשה לא הייתה חייבת להחזיר לו את מה שתפסה, אלא שהבעל היה רשאי לראות את התפיסה כפרעון חלק מהכתובה, ומחל על זכות זו.

אמרי בינה, דיני דיינים, סי' כ, אות ד, מביא ראיה מתוספות, כתובות פט ע"ב (ד"ה יכול), שכתבו שאשה שאמרה "גירשני בעלי" והוא אמר "לא גרשתיה", אין לה כתובה מפני שאולי בעלה דובר אמת, וגם אין לה מזונות מפני שלפי דבריה אינה אשתו, וזה כמו טחול"ב; והרי יש אומרים שטחול"ב פטור מטעם מחילה (ראה שער אחת עשרה), ושם מדובר שהבעל אינו לידה, ואם כן מחילתה על המזונות הייתה שלא בפניו, ואף על פי כן המחילה מועילה. הוא דוחה ראיה זו, ששם המחילה הייתה בפני בית דין, ואולי דוקא מחילה כזאת מועילה שלא בפני החייב.

ערך השלחן, חו"מ, יב, סי' ה (הובא בשו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ, סי' ב, אות ה), כותב שלדעה שהפקר בינו לבין עצמו מועיל מהתורה (טור, חו"מ, רעג, ח), גם מחילה שלא בפני החייב מועילה, כמו שהגהות אשרי ב"מ, פרק ה, סי' לב, משווה מחילה להפקר (על דברי הגהות אשרי ראה שער שמיני). כסא אליהו, חו"מ, רמא, ד, כתב שמוכח משו"ת מהריב"ל ח"ד סי' טז, שמועילה מחילה שלא בנוכחות החייב. ולא ברור איך למד כך מדבריו.

מזל שעה, הל' זכיה ומתנה, ח, ו (צד ע"ב) (הובא בשו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות א), וערך השלחן, חו"מ, יב, סי' ה (הובא בשו"ת דברי שלום (קרויז), חלק ג, סי' קצז), כתבו שזו גם דעת תוספות קידושין יט ע"א (ד"ה אומר), ורא"ש, קידושין, פרק א, סי' כה, שכתבו שמועילה מחילה לקטן משום שזו כמחילת שעבוד בעלמא (ראה שער שתיים עשרה), והרי קטן הוא כשלא בפניו (ב"ק קיב ע"א).

לענין מחילת בעל על קינוי שקינא לאשתו (שלא תסתתר עם פלוני), בית אל (נתנוון), חדר נו, פרק ד, בסופו (סב ע"א), אור שמח, הלכות סוטה, א, ז, ושערי ישר שער א, פרק יז, בתחילתו כותבים שהמחילה מועילה גם שלא בפניה. וראה בהמשך הערה זו, דעת מאירי וכלי חמדה בשאלה זו.

שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ט, כותב שאפילו תפס הנושה, מוציאים ממנו, ואינו יכול לומר "קים ליי" שהמחילה מועילה, מפני שלכל הפוסקים מועילה מחילה שלא בפני החייב.

הבחנה: קבא דניחותא (סוף סי' שערי זיו, חלק ב), קושיה מו, כותב שמחילה נגד רצון הנמחל מועילה רק בנוכחות הנמחל. ראה בשמו בשער שלוש עשרה, בענין מחילה בע"כ.

על **הארכת זמן** שלא בפני החייב, ראה שער שלוש עשרה, בשם אמונת יוסף.

ראיות שמועילה: בית מאיר, אה"ע"ז, קו, א, ופנים במשפט, יב, ס"ק יח (מסומן יט), מוכיחים שמחילה שלא בפני הנמחל מועילה, מרב נחמן בב"ב קלב ע"ב, שסובר שהמחלק את נכסיו לבניו ונתן לאשתו קרקע כלשהי - איבדה את כתובתה מטעם מחילה מכללא, מפני ששמעה ושתקה, וכתבו רא"ש, ב"ב, פרק ח, סי' לד, ונימוקי יוסף, ב"ב ס ע"א (בדפי הרי"ף), שרב נחמן סובר שאיבדה כתובתה גם אם לא הייתה שם, ומשמע שמדובר שגם כששמעה אחר כך ושתקה (שזו מחילה מכללא), לא היה הבעל לידה. פנים במשפט מוסיף שאף שבסוגיה שם נאמר שדין זה הוא "מקולי כתובה", והסביר רשב"ם (ד"ה ומקולי), שבשאר נושים, רק מחילה בפירוש מועילה - זה נאמר רק לענין ששתיקה מועילה בכתובה ואילו בשאר נושה צריך דיבור, אבל גם בשאר נושים, אם אמר בפירוש "מחלתי", מועיל גם שלא בפני החייב. אמרי בינה דיני דיינים סי' כ אות ד (הובא בשו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ח), דחה ראייה זו, ששם מדובר שנתן לה קרקע כל שהוא, ונחשב כאילו קיבלה אותה לפרעון כתובתה והסתפקה בזה, ולכן מועיל, משא"כ במחילה בחינם.

כסא אליהו, חו"מ, רמא, ד, מוכיח שמועילה מחילה שלא בפניו, ממעשה אשת ר' עקיבא, בכתובות סג ע"א, שאמרה שהיא מוכנה שילך ללמוד תורה עוד 12 שנים, ומוכח משם שהוא נחשב מתן רשות, אף שחשבה שאינו שומע, והרי רשות שאשה נותנת לבעלה לעזוב אותה היא מדין מחילה. שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ג, דוחה ראייה זו, על פי לחם משנה, הלכות אישות, טו, א, ומשנה למלך, הל' אישות, ו, י, שכתבו שמה שאשה מרשה לבעלה למנוע את עונתה, אינו בגדר מחילה, אלא שכל זמן שהיא אינה תובעתו מותר לו להימנע, אבל בידה לתבוע כל עת שתרצה (ראה בשם בשער שלישי); ומאחר שאין זה מחילה רגילה, נדחית הראיה מרי"ע, מפני שבאמת אילו הודיעה לו שהיא חוזרת בה, היה שב לביתו, ורק עד אז רשאי היה להימנע מעונה. עוד דחה על פי הדין (כתובות סב ע"ב) שמותר לתלמידים לצאת ללמוד תורה כמה שנים שלא ברשות האשה, וא"כ מעיקר הדין היה ר"ע רשאי לצאת שלא ברשותה, ולא היה צריך מחילה ממש מצידה.

שו"ת מהרש"ל (לנגס), סי' לט, ורוב דגן (עטייה), קונטרס אות לטובה, סי' מב אות ב, דחה את הראיה מאשת ר"ע, שאף שהיא לא ידעה שבעלה שמע, מכל מקום הוא שמע מפיה מאחורי הפרגוד, ולכן מחילתה הייתה תקפה. שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ט, משיב על דחייה זו, שהסברה שלא תועיל מחילה שלא בפני החייב היא שאולי הנושה לא גמר בדעתו ומחל, מפני שהוא חשב שהחייב אינו שומע, ולא משנה אם שבאמת החייב שומע. אבל שו"ת מהרש"ל (לנגס) מסביר ע"פ השיטה שמחילה היא הקנאה, ולכן אינה מועילה בלי ידיעת החייב, ולפי זה אם הוא יודע על המחילה, אף שהמוחל אינו יודע שהוא יודע, המחילה תקפה (ראה בשמו בהערה 80).

ערוך השלחן, חו"מ, רמא, ד, מביא ראייה מהדין שמועילה מחילה מכללא, באלמנה ששהתה כ"ה שנים ולא תבעה את כתובתה (ראה שער אחת עשרה), וקל וחומר במי שמחל בפירוש ושלא בפני החייב. גם משכנות הרועים, מע' מ, אות כ, מביא ראייה זו מאלמנה ומטחול"ב, שיש אומרים שהוא פטור מטעם מחילה (ראה שער אחת עשרה).

גם שו"ת יפה נוף, חו"מ, סי' נו, מביא ראייה בדרך זו מהדין (כתובות צו ע"א; שו"ע, אה"ע"ז, צג, יד) שאלמנה שניזונת מהיתומים ושתקה שתיים או שלוש שנים ולא תבעה מזונות, מניחים שמחלה על המזונות, ואם לוותה מאחרים את המזונות אין זו מחילה (ראה שער אחת עשרה), והרי היתומים אינם יכולים לדעת אם מחלה (מכללא) שהרי אולי לוותה מאחרים, הרי שמועילה מחילה בלי ידיעת הנמחל; ואין לומר שבאמת השתיקה מועילה כמחילה רק אחרי שנודע ליתומים שלא לוותה, שהרי ר"ן על הרי"ף כתובות נה ע"ב (בדפי הרי"ף), ומגיד משנה, הלכות אישות, יח, כו, אומרים שמיד אחרי ששתקה שלוש שנים, גם אם תפסה משכון מהיתומים, הפסידה. אפשר לדחות ראיות אלה, שבמחילה מכללא, יש אומדן דעת כללי שמחל, וכל אדם יודע על אומדן דעת זה, וזה יותר חזק ממחילה מפורשת שאינה ידועה לכל.

שו"ת יוסף אומץ, סי' מז, אות ה = שירי ברכה, חו"מ, סי' יב, מביא ראייה מן האמור בקידושין לב ע"א, "דרב הונא קרע שיראי באפי דרבה בריה, אמר איזיל ואיחזי אי רתח", ומקשה התלמוד "ודילמא רתח וקעבר אלפני עיורי", ומתרץ "דמחיל ליה ליקריה", ולדעת הריטב"א בחידושו שם לא ידע הבן שמחל האב, וכן מוכח מספר חסידים סי' קנב, שלא כמו שכתבו תוספות שם (ד"ה דמחיל) שהודיע לו; הרי שלפי ספר חסידים והריטב"א מועילה מחילה שלא בפני הנמחל.

יוסף אומץ, שם = שירי ברכה, שם, מביא ראייה ממגילה כח ע"א, שמר זוטרא "כי סליק לפוריא הוה אמר שרי ליה לכל מאן דצערן". אבל הוא דוחה (בד"ה אמנם אין) את הראיות מרי"ע ורב הונא ומר זוטרא, שאמנם מוכח משם שמועילה מחילה שלא בפניו, אבל אולי המוחל יכול לחזור בו, ורבי עקיבא ידע שאשתו אינה חוזרת בה, וגם רב הונא רצה במחילה ולא חזר בו. שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ב, תמה על דחייה זו, שהרי אם מחילה שלא בפניו מועילה, אינו יכול לחזור בו לאחר שמחל, שהרי זכין לאדם שלא בפניו, ואין החייב מחוסר משיכה או קניין אחר. נראה שכונת יוסף אומץ היא שאין תוקף למחילה, ולכן יכול לחזור בו, אלא שכל זמן שהמוחל לא חזר בו, הנמחל פטור מלכבד את אביו או לקיים עונה, ואינו נעש מהשמים על אי קיומם, בדומה לדחיית יוסף אומץ הנ"ל לגבי עונה.

מחילה שלא בפני החייב מועילה מפני שמן הסתם החייב מעוניין בה, וזכין לאדם שלא בפניו⁶⁹. אם זכין לאדם שלא בפניו, אף לענין שיקנה דבר שלא הגיע לידו, כ"ש שממון שביד החייב, יזכה בו ע"י מחילה שלא בפניו⁷⁰. ואע"פ שאדם אינו יכול לקנות חפץ ב"קנין חצר" אם אינו יודע שהחפץ נמצא בחצרו, מפני שצריך שיתכוון לקנות⁷¹, הרי אם "דעת אחרת מקנה" לו, אינו צריך להתכוון לקנות⁷², ובמחילה, יש דעת אחרת מקנה - הנושה⁷³. ואין ללמוד מהפסוק "שונא מתנות יחיה"⁷⁴ שמחילה היא קצת חובה לנמחל, ואין חבין לאדם שלא בפניו, מפני שפסוק זה נאמר רק במתנה, אבל מחילת חוב היא רק הפקעת החוב ואינה מתנה⁷⁵.

לעומת נימוק זה, אומר ר' מאיר פוזנר⁷⁶, שיש הבדל בין מחילה זו לבין מתנה שמועילה שלא בפניו, מפני שבמתנה, איש הביניים שזוכה עבור המקבל נמצא באותו מעמד עם הנותן, משא"כ במוחל שלא בפני החייב, שאין אדם אחר שם שיזכה בעבורו. צריך להוסיף, שגם אם נכח אדם אחר במעמד המחילה, לא שייך שיזכה עבור החייב, שהרי המחילה אינה דבר ממשי שיוכל לעשות בו מעשה קנין.

יוסף אומץ, שם (ד"ה ויש קצת) = שיורי ברכה, שם, מביא ראייה מדין חזקת קרקעות בשלוש שנים, שמועיל מפני שודאי ידע שהלה משתמש בקרקעו ומשלא מחה, הפסיד לעצמו (רמב"ם, הלכות טיעון ונטעון, יא, ב); ואם במחילה שלא בפניו יכול לחזור בו, הרי יוכל לטעון "אמת ששמעתי ומחלתי לו אבל אחר כך חזרתי בי, ומאז עברו פחות משלוש שנים".

דעה חולקת: מאירי, סוטה כה ע"א, פירש את דברי הגמרא על בעל שמחל לאשתו על קינויו (מה שקינא לה, שלא תסתתר עם פלוני), "שהרשה לה להסתתר עם אותו שקינא לה". מדייק מזה שו"ת יוסף אומץ, סי' מז, אות ה (ד"ה ועלה) = שיורי ברכה, חו"מ, סי' יב, שלדעתו המחילה מועילה רק אם אמר זאת לאשה. והוא דוחה, שהמאירי כתב כך מפני שאם מחל על קינויו שלא בפניה ונסתרה ולא ידעה על המחילה, אמנם המחילה מועילה אבל צריכה כפרה, כמו שנאמר בנזיר כג ע"א על אשה שנדרה והפר לה בעלה בלי ידיעתה. כלי חמדה פ' נשוא, דף כ ע"א, כותב שמחילת קינוי שלא בפני האשה מועילה לענין שאינה שותה מי סוטה, אבל אינה מועילה להתיר אותה לבעלה אם נסתרה.

ראה גם הערה 80, עוד הסוברים שאינה מועילה. שו"ת דברי שלום (קרויז), חלק ג, סי' קצז, כותב שגם לדעה זו, אם אמר הנושה למישהו "אמור לחייב שאני מוחל לך", המחילה תקפה, כי שלוחו של אדם כמותו, והוא שליח של התובע ושל הנתבע. על שליח למחול, ראה שער שביעי. כמו כן, שו"ת מנחת יחיאל ח"ב סי' כה אות ב, נוקט, שאם אמר הנושה לשלוחו של החייב שיאמר לחייב שהוא מוחל לו, פשוט שהמחילה תקפה.

ראיית שאינה מועילה: שו"ת יוסף אומץ, סי' מז, אות ה (ד"ה ועלה) = שיורי ברכה, חו"מ, סי' יב, מביא ראייה שמחילה שלא בפני החייב אינה מועילה, מלשון התלמוד בקידושין טז ע"א לענין מחילה על עבד עברי: "לימא ליה באפי תרי זיל, אי"נ באפי בי דינא זיל", הרי שצריך שיאמר לעבד עצמו. והוא דוחה, ששם נקטו כך לחידוש, שאפילו לשון "זיל" היה מועיל אילו לא שגופו של עבד עברי קנוי לאדון. אולי כוונתו היא, שלא דיקדקה הגמרא בלשונה, ונקטה "ליה" אף שזה מיותר, מפני שעיקר החידוש שהגמרא רצתה לחדש הוא שדי בלשון "זיל". מחנה דוד, אוהל ס (הובא בשו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ד), דחה את הראיה מקדושין ע"פ תוספות שם (ד"ה לימא), שכתבו שקושיית התלמוד היא שאותו לשון שכתוב בשטר יאמר לו בע"פ - לכן נקט התלמוד לשון נוכח, "זיל", כדוגמת לשון השטר. כוונתו היא, שכיון שנקטו "זיל", לשון נוכח, נקטו גם "ליה", כי זו הלשון המתאימה.

בית מאיר אהע"ז, לח, לה (הובא בשו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ח), מוכיח שלא מועילה מחילה שלא בפניו, ממה שכתב שו"ע, אהע"ז, לח, לה, שהמקדש על תנאי, ולאחר כמה ימים ביטל את התנאי בינו לבניה, מקודשת סתם - משמע שמועיל דוקא אם ביטל את התנאי בפניה. אבל הוא דוחה ששו"ע נקט "בינו לבניה" כדי לכלול תנאי שהוא טובתה, שביטולה צריך את הסכמתה.

⁶⁹ רוב דגן (עטייה), קונטרס אות לטובה, סי' מב אות ב (הובא בשו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ט); שו"ת יוסף אומץ סי' מז, אות ה; שו"ת קרני ראם (אנקאוה), סי' כד; שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות א; משכנות הרועים, מע' מ, אות ט (הובא בשו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ, סי' ב, אות ז).

⁷⁰ קרני ראם שם.

⁷¹ תוספות, ב"ב נד ע"א (ד"ה אדעתא).

⁷² נימוקי יוסף, ב"ב כב ע"א (בדפי הרי"ף), בשם הראב"ד.

⁷³ שו"ת תשורת שי מהדו"ק סי' תו; יביע אומר שם, אות ו.

⁷⁴ משלי טו, כז.

⁷⁵ משכנות הרועים שם; קרני ראם שם.

אבל ר' עזרא יצחייק, "שונא מתנות יחיה" במחילת חוב", בית דוד - זכרון טוביה, עמ' שכד, כותב שלפי השיטה (שער ראשון, פרק שלישי) שמחילה היא הקנאה, יש בה משום שמ"י. אלא שהוא כותב (בעמ' שכה) שלפי הדעה (בשער שלוש עשרה, ליד ציון הערה [2]) שמועילה מחילה נגד רצון הנמחל, אם מחה הנמחל, אינו עובר בשמ"י.

⁷⁶ בית מאיר אהע"ז, לח, לה. שם הוא העלה ספק האם מועילה מחילה שלא בפני החייב (ואילו בסי' קו, פסק שמועילה, כאמור בהערה 68). הוא דן שם גם האם מועילה מחילת תנאי שלא בפני הנמחל. שו"ת חיי אריה (ליפקין), חו"מ, סי' ח, אות ג, וקבא דניחותא (סוף סי' שערי זיו, חלק ב), קושיה מו, מביאים את הספק של בית מאיר.

נימוק נוסף הוא, שמחילה שלא בפני החייב מועילה, כיון שחוב נמחל באמירה בעלמא, ומחילה אינה צריכה קנין.⁷⁷

הסבר זה מובן במיוחד לפי השיטה (שראינו בשער ראשון, פרק שני), שמחילה היא רק הפקעה, שהרי לשיטה זו מחילה היא מעשה חד צדדי של הנושה, ואין צורך ברצון החייב, שלכן היא מועילה אף בעל כרחו.⁷⁸

גם לפי השיטה (שראינו בשער ראשון, פרק שלישי), שמחילה היא הקנאת ממון החוב לחייב, אפשר לומר שהיא מועילה שלא בפני החייב, כפי שכתב ר' אפרים נבון,⁷⁹ שגם לשיטת ההקנאה מועילה מחילה נגד רצונו של החייב מפני שמחילה היא רק הקנאה דממילא.⁸⁰ גם בלי דברי ר' אפרים נבון, אפשר שתועיל מחילה שלא בפני החייב גם לשיטת ההקנאה, מהנימוק הנ"ל שזכין לאדם שלא בפניו, עיקרון האמור גם בהקנאת נכס ממשי.⁸¹

אבל נראה שלשיטת הפרעון, שראינו בשער ראשון, פרק רביעי, לא מועילה מחילה שלא בפני החייב, מפני ששיטה זו זקוקה להשתתפות החייב במחילה - שהוא כאילו פורע, ומרכיב זה חסר אם החייב אינו יודע בכלל על המחילה.

יש מי שנימק⁸² שמחילה מועילה שלא בפני החייב, מפני שרואים כאילו הנושה אומר "הריני כאילו התקבלתי", כלומר, כאילו הודה שהחייב פרע לו את חובו, והרי הודאה מועילה שלא בפני החייב; ואדרבה, מחילה כזאת טובה יותר מסתם הודאה, שבה המודה יכול לטעון "משטה הייתי בדך", ואילו כאן אינו יכול לטעון "משטה" מפני שלא היה מי שתובע אותו, והמודה בלי תביעה אינו יכול לטעון "משטה".⁸³ הסבר זה מובן לאור שיטת הגאונים,⁸⁴ שמחילה פועלת בתור הודאת הנושה שהחייב פטור מחובו.

לכאורה, יש מקום לומר שגם אם יש עדים על המחילה, אינה מועילה שלא בפני הנמחל, שמא המוחל לא גמר בדעתו למחול⁸⁵, אלא דיבר בצחוק, והא ראייה, ממה שלא מחל בפני הנמחל, כמו

⁷⁷ שו"ת יוסף אומץ, סי' מז, אות ה (ד"ה ועלה) = שו"ת ברכה, חו"מ, סי' יב.

⁷⁸ ערך השלחן, חו"מ, יב, סי' ה (הובא בשלמי רגלים (לנגס) פ"ב אות כז, ובשו"ת דברי שלום (קרויז), חלק ג, סי' קצז); ברכת משה, על מחנה אפרים, הלכות זכיה מהפקר, סי' יא, אות ב; בארות שלמה, עמ' עג; ותוספות חיים, סנהדרין, סי' ה; ר' שלמה שלוש, שערי צדק א (תש"ס), עמ' 143. על פי סברה זו, הסביר ערך השלחן, שם (הובא בשו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ, סי' ב, אות ה), שגם לרמב"ם, הלי נדרים, ב, טז, ושו"ע, חו"מ, רעג, ז, האומרים שלא מועיל הפקר בינו לבין עצמו, זה דוקא בהפקר, מפני שרק אם היה שם מישהו אחר שהיה יכול לזכות בו, יצא הדבר מרשותו, כמו שכתב רא"ש, נדרים, פרק ד, סי' יא, אבל במחילת חוב אין צריך זכיה אלא די בסילוק שעבוד, ולכן היא מועילה שלא בפניו.

גם שו"ת בית אפרים, חו"מ, סימן ח (כ ע"ג), נימק שמצד הנמחל אי"צ שום מעשה.

⁷⁹ ראה שער שלוש עשרה.

⁸⁰ ברכת משה, שם.

אבל דברי גאונים, כלל נו, אות א, ושו"ת ישיב יצחק, חלק ח, סי' צ (עמ' תק), וחלק י, סי' מג (עמ' רמא), כותבים בשם ערך השלחן, שם, שלדעה שמחילה היא הקנאה, אם מחל שלא בפניו, אינה מועילה, מפני שאי אפשר להקנות לו בלי ידיעתו (וכך כתב גם ר' שלמה שלוש, שערי צדק א (תש"ס), עמ' 143, מעצמו). יש להוסיף, שיש להשוות מחילה להפקר, שאינו מועיל שלא בנוכחות אחרים (לדעה בהערה 78), וגם כאן שייך הטעם (שנאמר בהפקר) שצריך שיהיה נוכח מישהו שיוכל לזכות בדבר, כיון שאנחנו מדברים לפי השיטה שגם במחילה, החייב צריך לזכות בחוב שמקנה לו הנושה. כנגדם, שו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ, סי' ב, אות ה, מעיר שערך השולחן לא דיבר על שיטת ההקנאה, אלא רק על שיטת ההפקעה. אולי דברי גאונים הבין ממה שערך השולחן הזכיר דוקא את שיטת ההפקעה, משמע שלשיטת ההקנאה הדין הפוך, כמוסבר בטקסט. כנגד זה, יביע אומר הסביר שערך השלחן נקט את שיטת ההפקעה לשם חידוש, מפני שלשיטת ההקנאה פשוט יותר שמועילה המחילה שלא בפני החייב.

תוספות חיים ובארות שלמה שם נקטו **שייטכן** שלשיטת ההקנאה אין מועילה מחילה שלא בפני החייב. שו"ת מהרש"ל (לנגס), סי' לט, כותב שגם אם לא מועילה מחילה שלא בפניו לפי שיטת ההקנאה, הרי אם החייב עמד במקום נסתר ושמע שהנושה מוחל לו, והתכוון לזכות, המחילה מועילה (ואם המלוה אינו מאמין לו, יטיל חרם סתם).

⁸¹ שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ה. שו"ת תשורת שי מהדו"ק סי' תו, נוקט שמטעם זה יותר פשוט שהמחילה מועילה שלא בפני החייב לשיטת ההקנאה, מלשיטת הסילוק.

⁸² שו"ת יפה נוף, חו"מ, סי' נו.

⁸³ שו"ע, חו"מ, פא, ה.

⁸⁴ ראה על כך במאמרי, "מחילה מטעם הודאה? עיון בשיטת הגאונים", משפטי ארץ ג (תש"ע), עמ' 76-90.

⁸⁵ שו"ת קרית מלך רב, ח"ב, סי' יא, מעלה סברה זו כסיבה שלא תועיל.

שלעניין הודאה, הלכה היא⁸⁶, שאם החביא הנושה עדים ושמעו שהודה החייב שהוא חייב לו, יכול החייב לומר "משטה הייתי בך"; ובדומה נפסק לעניין קידושין⁸⁷, שאם העדים רואים איש ואשה דרך החלון, והאשה אינה רואה אותם בעת הקידושין, אפילו ראו העדים שקיבלה כסף שנתן לה האיש לקידושין, אינה מקודשת, מפני שהיא יכולה לומר "ידעתי שאין קידושין בלא עדים, והתכוונתי לצחוק עליו". יש להעיר, שאף שמועיל זיכוי מתנה ע"י אחר, ואין אומרים שהנותן לא גמר בדעתו לתת, שם הטעם הוא משום שהנותן עשה מעשה קנין, משא"כ במחילה, שאינה צריכה קנין. בכל זאת, מסביר ר' עובדיה יוסף⁸⁸ שאינו יכול לטעון "משטה הייתי", כיון שהחייב לא ביקש ממנו למחול לו, כמו שהמודה בלי תביעה אינו יכול לטעון "משטה"⁸⁹. ועוד, שהמוחל בפני עדים אינו יכול לטעון "משטה הייתי"⁹⁰.

תוקף המחילה לפני שנודע עליה לחייב: מעשה בראובן שמחל על חובו לשמעון שלא בנוכחותו וחזר בו לפני שנודע לשמעון. נפסק שאינו יכול לחזור בו, מפני שמחילה על חוב שלא בפני החייב מועילה גם אם החייב לא ידע עליה⁹¹.

אבל נראה שהחייב יוכל להתנגד למחילה כשישמע עליה, ואז אינה מועילה, לפי הדעה⁹² שלא מועילה מחילה נגד רצון החייב. יוצא מזה שהמחילה חלה בשעת אמירתה אף בלי ידיעת החייב, בתנאי שהחייב לא יתנגד; בדומה לדין זיכוי במתנה, שחלה בשעת הזיכוי, בתנאי שלא יתנגד המקבל⁹³.

אבל יש דעה⁹⁴ שמחילה זו מועילה רק אם נודע לנמחל על המחילה והתכוון לזכות בכספו, אבל כל זמן שלא נודע לו, יכול המוחל לחזור בו, מפני שכל קנין צריך כוונה⁹⁵; ואף שבמחילה די בהסתלקות שעבוד הנושה, שאז ממילא נשאר הכסף ביד החייב, מכל מקום כל זמן שלא נודע לחייב, לא הסתלק שעבודו.

שלא בפני עדים: מחילה שלא בפני החייב מועילה גם אם לא ראו עדים את המחילה, שהרי מחילה א"צ עדים⁹⁶.

פרק שביעי: מצבים שיש חשש לחוסר גמירת דעת

א. "נחת רוח עשיתי לבעלי"

אשה העושה פעולה משפטית באופן שמיטיב עם בעלה - יכולה, במקרים מסוימים, לטעון שלא עשתה זאת בלב שלם, אלא עשתה זאת רק כדי לעשות נחת רוח לבעלה, שכן אילו סירבה היה עלול לכעוס עליה, בטענה "עינייך נתת בגירושין ובמיתה" - "את דואגת לנכסייך מפני שאת מתכננת את יום גירושיו או את יום מותי". לדוגמה, אם הבעל מכר קרקע שלו, והאשה מחלה לקונה על זכותה לגבות את כתובתה מקרקע זו, אין תוקף למחילתה, כיון שיכולה לטעון שעשתה כך רק כדי לעשות נחת רוח לבעלה⁹⁷.

⁸⁶ סנהדרין כט ע"א; שו"ע, חו"מ, פא, יא.

⁸⁷ שו"ע, אהע"ז, מב, ג.

⁸⁸ שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות ט.

⁸⁹ שו"ע, חו"מ, פא, ה.

⁹⁰ כאמור ליד ציון הערה 16.

⁹¹ שו"ת יפה נוף, חו"מ, סי' נו.

⁹² ראה שער שלוש עשרה.

⁹³ חידושי הרמב"ן, קידושין כג ע"א.

⁹⁴ ערוך השלחן, חו"מ, רמא, ד.

⁹⁵ אבל יש להעיר שלענין מתנה די בדעת המקנה בלי ידיעת הקונה - נימוקי יוסף, ב"ב כב ע"א (בדפי הרי"ף).

⁹⁶ שו"ת יביע אומר, חלק ג, חו"מ, סי' ב, אות א. והוא אומר שמה שכתב שו"ת קרית מלך רב ח"ב סי' יא, שמחילה שלא בפניו מועילה מפני ש"אמר דבריו בפני עדים", אינו בדוקא. על כך שאין צורך בעדים על המחילה, ראה שער שני, ליד ציון הערה [34].

⁹⁷ כתובות צה ע"א; שו"ע, אהע"ז, צ, יז. שם נאמר (והובא בתורת המשפט (אריאל) ח"א עמ' 209) שאם מכר הבעל קרקע אחת וסירבה למחול לקונה, ומכר קרקע שנייה ומחלה לקונה, הדבר מוכיח שהמחילה היתה בלב שלם.

כמו כן, שו"ת הרא"ש כלל סג סי' ה (הובא בטור אהע"ז סי' צ, ובשו"ת שער רחמים, חו"מ, סי' כד, דף מה ע"א), כותב שאשה שהסתלקה מקרקע מסוימת שלא יחול שעבוד כתובתה או שאר חיובי הבעל כלפיה על קרקע זו, ונתנה לו את הקרקע במתנה גמורה - יכולה לטעון נרע"ל, גם אם התחייבה שלא תוכל לטעון כך, כי יכולה לטעון שגם התחייבות זו היא עשתה כדי למנוע איבה; ורק אם קיבלה עליה אחריות, שאם יטרוף

לעומת זאת, אשה שמחלה לבעלה על כתובתה, אינה יכולה לטעון שלא מחלה בלב שלם ואמרה זאת רק כדי לעשות נחת רוח לבעלה⁹⁸. טעם ההבדל הוא, שלכל אשה יש כתובה, ולכן לא היה אמור להיות לאשה קושי לסרב למחול (אילו לא רצתה), מפני שיכלה לטעון כלפי בעלה: "איך אמחל לך, ואהיה שונה מכל הנשים?" ; ואדרבה, היא יכלה לומר לו "העובדה שאתה מבקש שאמחול לך מראה שאתה מתכנן גירושין"; ואם בכל זאת מחלה, סימן הוא שעשתה זאת ברצון⁹⁹. עוד אפשר להסביר (בהמשך לנימוק האמור), שלא היתה צריכה לחשוש שהבעל יטען כלפיה "ענייך נתת בגירושין ובמיתה", שהרי היא היתה יכולה לענות לו, שסירובה למחילה אינו מתוך מחשבה על יום הגירושין והמיתה, אלא מפני שגם בהווה לא נעים לה להיות בלי כתובה, בעוד שלכל אשה אחרת יש כתובה, גם כשהיא עדיין נשואה.

מאותה סיבה, גם המוחלת על **תנאי הכתובה** אינה יכולה לטעון "נחת רוח עשיתי לבעלי"¹⁰⁰. גם המוחלת על תוספת כתובה אינה יכולה לטעון כך, כי היתה יכולה לסרב למחול ולא היתה גורמת איבה, כי אין לבעלה הנאה במחילה זו עכשיו¹⁰¹.

אשר למחילת נדוניה (נכסי צאן ברזל), יש להבדיל בין מצבים שונים. אם נכסי צאן הברזל הם בעין, לא שייכת בהם מחילה אלא הקנאה¹⁰², והיא יכולה לטעון "נחת רוח עשיתי לבעלי"¹⁰³. אם

בעל חוב של בעלה מהקונה, היא תשלם, הסילוק מועיל, מפני שלא היתה אומרת כך אילו לא היה לה גמירת דעת להקנות.

⁹⁸ חידושי הרמב"ן, כתובות נג ע"א; ח"י הרא"ה, כתובות נג ע"א; שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' תתפג, וח"ב סי' רצח (הובא בשו"ת מהר"י בן לב חלק ב סימן מז, בתחלתו, ובשו"ת תורת חסד (פרחיא), סימן פה); שו"ת הרא"ש כלל לח, סי' ז (הובא בשו"ת מהר"ט חלק א סי' לח, בשו"ת פרח מטה אהרן, ח"א, סי' קכא (רח ע"א-ע"ב), ובשו"ת תורת חיים (מהר"ש) ח"ג סי' סה, עמ' ריז) (כי אין איבה אם לא תמחל לו); מגיד משנה, הלכות אישות, כב, יח; שו"ת מהר"י וייל סי' יט (אם נשאר לה שיעור כתובה דאורייתא); שו"ת הריב"ש סי' קמט; שו"ת הרשב"ש, סי' שמו; שו"ת רדב"ז חלק א סימן תריב; רמ"א, אהע"ז, צ, טז; בית שמואל, קו, ס"ק ט. וראה שער שלישי, על מחילת כתובה אופן כללי.

⁹⁹ רמב"ן שם (הובא במגיד משנה, הלכות אישות, יז, יט); רא"ה שם (בקיצור); ריב"ש שם; שו"ת בית יוסף, דיני כתובות, סי' ד.

הפלאה קו"א, סי' קה, ס"ק ד, מסביר שנימוק זה מבוסס על כך שאסור אדם לדור עם אשתו בלי כתובה, כלומר, היא יכולה לטעון לבעלה: "הסיבה שאיני מוחלת אינה כי אני מתכננת את הגירושין והמיתה, אלא כי אסור לך לדור עמי בלי כתובה".

מהר"י וייל שם נימק בקיצור, שאם אינה מסכימה למחול, לא תהיה לו איבה.

שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' רצח, נימק, מפני שמחילה היא רק סילוק שעבוד. אולי כוונתו לומר שלכן די ברמה נמוכה של גמירת דעת.

ראב"ד, הלכות אישות, כב, יח, בית שמואל, צ, ס"ק ס, ושו"ת פרח מטה אהרן, ח"א, סי' קכא (רח ע"א-ע"ב), נימקו, מפני שבמחילתה עקרה את השעבוד מעיקרו. אולי כוונתם היא, שלא היתה עושה דבר כל כך מרחיק לכת אילולא התכוונה לכך ברצינות.

בשאלה האם אשה המוחלת רק את שעבוד הכתובה על נכסי הבעל, ולא על הכתובה עצמה, יכולה לטעון נרע"ל, ראה שער אחת עשרה, הערה [180], בשם הפלאה וחזקה רבה.

¹⁰⁰ שו"ת הריב"ש, סי' קמט; בית שמואל, קה, ס"ק יא; חלקת מחוקק, צ, ס"ק נו.

¹⁰¹ שו"ת רדב"ז חלק א סימן תריב.

¹⁰² ראה על כך שער חמש עשרה, פרק שביעי.

¹⁰³ חלקת מחוקק, צ, ס"ק נו, הרמב"ן והרשב"א; שו"ת רדב"ז חלק א סימן רלב, וסי' תעד, וסי' תריב; הגהות חבר בן חיים, על הרמב"ם, הלכות אישות, כב, יח. הם מתכוונים להקנאה.

שו"ת הריב"ש, סי' קמח, כותב שלפי הרמב"ם, המוחלת לבעלה נכסי צאן ברזל, יכולה לטעון "נחת רוח עשיתי לבעלי"; וכוונתו לרמב"ם, הלכות אישות, כב, יז, שכתב שאם נתנה את נכסי צאן הברזל לבעל במתנה, יכולה לטעון כך. והוא כותב שאם פרע לה, וכתבה לו שמחלה לו, אינו יכולה לטעון נרע"ל, שהרי היה פרעון ממש.

אבל שו"ת הרא"ש כלל לח, סי' ז (הובא בב"י, אהע"ז, סי' צ, בשו"ת מהר"י בן לב חלק ב סימן מז (בתחלתו), בשו"ת מהר"ט חלק א סי' לח, ובשו"ת מצות כהונה, סי' לו), כותב בסתם שמחילת נדוניה תקפה ואינה יכולה לטעון נרע"ל, כי לא שייכת בזה איבה. גם שו"ת הרא"ש כלל נה סי' ג, כותב שמועילה מחילת נדוניה (אבל לא הזכיר טענת נרע"ל). כמו כן, מגיד משנה, הלכות אישות, כב, יח, ושו"ת בית יוסף, דיני כתובות סי' ד, כותבים שלדעת הראב"ד, הלכות אישות, כב, יח, מועילה מחילה על שדה שהכניסה לו, דהיינו נכסי מלוג; אבל מגיד משנה כותב שלרמב"ם המחילה אנה מועילה. כמו כן, כסף משנה, הלכות אישות, כב, יח, מעלה אפשרות שלרמב"ם אינה יכולה לטעון נרע"ל, כי אילו היה בעלה מבקש ממנה למחול, היתה אומרת לו "בקשתך מראה שאתה מתכנן לגרש אותי או שאמות, ולכן אתה רוצה להקל על חיובך כלפי אז".

בית שמואל, סי' צ, ס"ק ס, כותב ע"פ שו"ת הריב"ש, סי' קמט, שאם כותבים את הנדוניה בלשון "על סך כך וכך", מועילה המחילה גם אם היא בעין, כיון שכותבים אותה בתור כסף. שו"ת שער אשר, ח"א,

אינם בעין, אלא נכתב בכתובה שהכניסה לו "סך כך וכך" בתור נדוניה - שייכת מחילה עליהם, מפני שאינם בעין, ואם מחלה עליהם, אינה יכולה לטעון "נחת רוח עשיתי לבעלי" כמו שאינה יכולה לטעון כך לגבי הכתובה¹⁰⁴; ועוד, שאילו לא רצתה למחול, היתה יכולה לסרב למחול, בטענה: "מדוע אתה רוצה שאמחל, וכי עיניך נתת בגירושין, הרי הכל כבר בידך?"¹⁰⁵. אבל יש אומרים שאם מחלה על הנדוניה בלבד, היא יכולה לטעון "נחת רוח עשיתי לבעלי", והמחילה בטלה¹⁰⁶.

נכסי צאן ברזל שאבדו או נגנבו, והאשה מחלה על אחריות בעלה עליהם - אינה יכולה לומר "לא מחלתי ברצון אלא נחת רוח עשיתי לבעלי"¹⁰⁷, כי אילו היה מסרבת למחול אותם לא היתה לה איבה כיון שאין לבעל כ"כ הנאה במחילתם¹⁰⁸; אבל זאת בתנאי שהמחילה היתה בקנין ובעדים¹⁰⁹. טעם הדבר הוא, שכפי שראינו¹¹⁰, בכל מחילה צריך שיהיה ברור שהיא בלב שלם, והרי כאן יש מקום לומר שעשתה רק משום "נחת רוח עשיתי לבעלי", ולכן המחילה תקפה רק אם היו קנין ועדים, שאז לא תוכל לומר שזה היה המניע שלה¹¹¹. אבל אם הבעל עצמו אכל אותם (כלומר שחילה אותם לצרכיו), והיא מחלה לו על חיובו לשלם לה, היא יכולה לומר נרע"ל, כי אילו היה מסרבת למחול, היתה בעלה טוען כלפיה "הרי גם את אכלת מנכסים אלו, ומדוע לא תמחלי לי?"¹¹².

ב. מתוך פחד מאביו או מאדונו

ראובן העובד עם בנו ובתו הגדולים או עם עבדו ושפחתו הגדולים בשדהו של שמעון, וראובן אינו נותן להם מזונות - מן הדין שכרם אינו שייך לראובן. אם ראובן עשה הסכם עם שמעון, שבמקום שבנו ובתו, עבדו ושפחתו יאכלו מהפירות שהם עובדים בהם, כפי שכל פועל זכאי לאכול, יוסיף שמעון שכר לראובן, והבן והבת והעבד והשפחה מחלו על זכותם לאכול מתוך פחד מראובן - מחילתם בטלה, מפני שאינם מוחלים בלב שלם אלא מיראתו של ראובן¹¹³.

ג. בסגנון "בתמיה"

כפי שראינו¹¹⁴, הרמב"ם אומר שצריך שהמחילה לא תהיה "דברי תימה". מכאן שאם המוחל דיבר בלשון "בתמיה", עם סימן שאלה וסימן קריאה, המחילה אינה מועילה¹¹⁵.

אהע"ז, ס"י לח (קג ע"ב), מקשה עליו, שהריב"ש עוסק באשה שלא הביאה מטלטלין בנדוניה אלא כסף, ולא באשה שהכניסה מטלטלין ושמו אותם בכסף.

¹⁰⁴ שו"ת הריב"ש, ס"י קמט, בשם הרמב"ן והרשב"א; שו"ת בית יוסף, דיני כתובות ס"י ד; בית שמואל, ס"י ז, ס"ק ס, וס"י קה, ס"ק יא.

שו"ת בית יוסף, שם, כותב במסקנתו שיתכן שזו גם דעת הרמב"ם.

¹⁰⁵ חלקת מחוקק, קה, ס"ק יב; הפלאה קו"א, ס"י קה, ס"ק ד.

¹⁰⁶ בית שמואל, קה, ס"ק יא; שו"ת רדב"ז חלק א סימן תעד.

הפלאה קו"א, ס"י קה, ס"ק ד, נוקט שאם היא מוחלת את הנדוניה (בלבד) רק אם תתאלמן ולא אם תתגרש, או סמוך למיתת הבעל, שלא שייכים הטעמים הנ"ל "אתה נתת עיניך בגירושין ובמיתתה" (שהרי הוא עומד למות, וגם לא ירוויח מהמחילה אם יגרש אותה) ו"לכל הנשים יש כתובה" (שהרי לא לכל אשה יש נדוניה) - תוכל לטעון נרע"ל והמחילה בטלה.

שו"ת מטה אשר, ס"י ג (יא ע"ג), מביא מי שאומר שאפשר לומר קי"ל שלא מועילה המחילה.

¹⁰⁷ רמב"ם, הלכות אישות, כב, יט; שו"ע, אהע"ז, ז, יח; שו"ת רדב"ז חלק א סימן רלב וס"י תעד וס"י תריב.

¹⁰⁸ שו"ת רדב"ז חלק א סימן רלב וס"י תעד.

¹⁰⁹ רמב"ם ושו"ע שם.

¹¹⁰ ליד ציון הערה 7.

¹¹¹ פרישה, אהע"ז, ז, אות נז; אורח משפט (אנליק), ס"י יב (כא ע"ג); הפלאה קו"א ס"י ז ס"ק לו (לחזק את הדבר); מים חיים, על הרמב"ם שם (ברמז). בית שמואל, ז, ס"ק סו, נימק שמאחר שכשנצ"ב בעין לא מועילה הקנאתם לבעל מפני שיכולה לומר נרע"ל (כאמור ליד ציון הערה 103), לכן אם אינם בעין, מחילתם מועילה רק בקניין. על קושי זה עיי' גם מעשה רקח על הרמב"ם, שם, ונתיבות משפט נתיב כג ח"ד (קלה ע"א).

ר' מסעוד אלפסי, המובא בחי' ר' שלמה אלפסי, משחא דרבותא, חו"מ ס"י יב, דף קלד ע"ד, מנמק, שדבר שנעשה בקנין, לא מועילה מחילה עליו בלי קנין (ראה בשמו בשער שני הערה [1]).

¹¹² שו"ת הרדב"ז חלק ב סימן תריב.

¹¹³ תוספות ב"מ צב ע"ב (ד"ה אי הכי). אלא שהתוספות כותבים שלמסקנת הגמרא, בסתם מניחים שאינם פורחים אלא הם מוחלים בלב שלם. הם נקטו לפני כן "אנוסים הם", ושו"ת מהרש"ם חלק ג ס"י לא (ד"ה ועוד שהרי), ומשפט שלום, רט, ד, מסביר שאין כוונתם שזה אונס גמור, שהרי הבן והבת והעבד והשפחה השכירו את עצמם ברצון להיות פועלים, אלא טעם התוספות הוא שבמחילה כל שנראה שאיננו ברצון - אינו בגדר מחילה.

¹¹⁴ ליד ציון הערה 2.

ד. עקב הפצרת אחרים

יש מן הראשונים שנימקו את הדין שמחילה במסגרת פשרה צריכה קנין, שאם אינו עושה קנין, ייתכן שאינו מוחל בלב שלם אלא רק מפני שהדיינים הפצירו בו להתפשר¹¹⁶. מכאן למדו פוסקים אחדים שמי שמחל מפני שהפצירו בו ולא היה יכול להתחמק, מחילתו בטלה¹¹⁷.

אבל אחרים כתבו שגם מי שמחל מפני שהחייב הפציר בו למחול על החוב, מחילתו מועילה¹¹⁸. הם מסבירים שזה שונה ממחילה עקב הפצרת דיינים, שבה הנושה יכול לטעון "לא יכולתי להעזי בפניהם", וזה דומה למחילה בכפייה, משא"כ בהפצרת החייב¹¹⁹.

כל זה אמור בנושה שהפצירו בו למחול. מצב דומה הוא במי שהפצירו בו לעשות דבר אחר, ומחל על חוב כדי להתחמק מהם. מעשה באנשי טבריה ששלחו את ראובן בשליחות הכולל לטורקיה. הוא נסע והתחיל לעסוק בזה, אבל היתה מלחמה והחליט להישאר בביירות. אנשי טבריה הפצירו בו להמשיך לטורקיה, באיום שאם לא כן ישלחו אחר במקומו, והשיבם שימנו אחר, כלומר שהוא מוכן למחול על המינוי. נפסק¹²⁰ שיש להניח שלא התכוון ברצינות למחול אלא הוא משטה בהם, ואמר כך רק כדי שלא יפצירו בו עוד, כסברה הנ"ל לגבי פשרה, והיה בטוח שאף אדם לא יסכים לצאת לשליחות במקומו בגלל המלחמה, וגם היה בטוח שמחילתו לא תועיל כיון ששטר ההרשאה היה עדיין בידו.

ה. מחל לאבל תוך כדי ניחומו

מהר"ם¹²¹ עוסק במי שמחל על חוב בזמן שהלך לנחם את החייב באבלו, ועולה מדבריו שהמחילה מועילה, ואין אומרים שאמר זאת רק להיטיב את הרגשת האבל.

ו. בדרך הערמה

התלמוד אומר¹²² שלפי דעה אחת, אשה המודה הודאה פיקטיווית שקיבלה מבעלה חלק מפרעון כתובתה, וזאת כדי לעקוף את התקנה שאדם חייב לכתוב לאשתו כתובה של מאתיים זוז -

¹¹⁵ כסף משנה, הלכות אישות, יז, יט (הובא בחלקת מחוקק, קה, ס"ק טו, ובשו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' ג), הביא מקור לדברי הרמב"ם שלא מועילים "דברי תימה", מב"ק צג ע"א, על "יש הן שהוא כלאו", שכפי שפירש רש"י (ד"ה ור' יוחנן), אם אמר "הן" בתמימה, דבריו מתפרשים כ"לאו".

¹¹⁶ מרדכי, סנהדרין, סי' תרפ. ראה שער שני.

¹¹⁷ שו"ת הלכה למשה (אלבו), חו"מ, סי' קמב (אם אנשים חשובים הפצירו בו למחול); שו"ת דרכי נועם סי' טז (רא ע"ד) (הובא בשו"ת מפי אהרן, חו"מ, סי' יב, דף נט ע"א, ובתשובת ר' מסעוד אלפסי, שבחי' ר' שלמה אלפסי, משחא דרבותא, חו"מ סי' יב, דף קלג ע"ב). דרכי נועם כתב שאם גילה את דעתו שמחל בלי רצון, מחילתו בטלה אף בקניין; אבל הלכה למשה כתב שאם עשה קניין, מניחים שגמר בדעתו ומחל.

רמ"א, אהע"ז, סדר הגט, סעיף פא, כותב שבשעת הגירושין אומרים לאשה שתמחל לבעל על הכתובה כדי שלא יבואו אחר כך לקטטה בענין הכתובה והבעל יאמר שעד"ז לא גירש אותה, ויוציא לעז על הגט. ר' רפאל אשכנזי, בית אהרן וישראל גלי' יד, עמ' כט, נוקט שיעשו קנין על המחילה. ר' יוחנן שברון, שם, הערה 2, מסביר שאף שבדרך כלל מחילה אי"צ קנין, כאן צריכה, כמו שמחילה במסגרת פשרה צריכה קניין כי הוא מוחל רק עקב עצת הדיינים, וגם כאן היא מוחלת רק עקב דרישת הרב שמסדר את הגט. אבל הוא מעיר ששו"ת נוב"י תנינא אהע"ז סי' לב, עוסק באשה שמחלה על הכתובה לפני הגירושין ע"פ דרישת מסדר הגט, ולא כתב שלכן צריכה קניין.

פסקי דין רבניים חלק א עמ' 266, עוסק בבעל שמחל על התחייבות אשה שלא לתבוע ממנו דבר, ועשה כן מפני שהיתה מציקה לו ולוחצת עליו למחול, ודעת המיעוט היא שבגלל זה המחילה בטלה; אבל דעת הרוב שם עמ' 263 היא שזה דוקא מוכיח שמחל בלב שלם, כיוון שרצה שלום בית.

¹¹⁸ שו"ת מהר"ם לובלין סי' מז (הובא בשו"ת אבני צדק, חו"מ, סי' ב); ערוך השלחן, חו"מ, יב, ח.

כמו כן, רב האי, ס' השטרות, שטר קב (עמ' 70), נוקט מצב שהחייב הפציר בתובע עד שמחל לו, ופוסק שהמחילה מועילה.

שו"ת חיים ביד, סי' נו (עא ע"ד), עוסק במי שמחל אחרי שהפצירו בו אחרים למחול (על ביזוי הרב), ואומר שהמחילה מועילה.

שו"ת משאת משה אהע"ז סי' ל (קצד ע"א), מוכיח מהדין שהמפתה נערה שאין לה אב, פטור מתשלום, כי מחלה לו על התשלום (כתובות לב ע"א), מכאן שמה שאישה מוחלת ע"י שגבר מפתה אותה למחול, מחילתה מועילה (יש להעיר ששם זאת לא מחילת חוב קיים, אלא הרשאה להזיק, ובה אפילו הרשאה בטעות מועילה, כפי שראינו בשער שמיני). אבל אח"כ הוא כותב לענין נתינת מתנה, שאם זו אשה נשואה והפציר בה בעלה הרבה לתת לו, נחשב שלא מרצונה.

ראה גם ליד ציון הערה 17, שר"י בסאן אומר שהמחול בעקבות בקשת החייב אינו יכול לטעון "משטה הייתי".

¹¹⁹ ערוך השלחן שם.

¹²⁰ שו"ת מפי אהרן, חו"מ, סי' יב (נה ע"ד).

¹²¹ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סי' תלד-תלה.

הודאתה (שהיא בעצם מחילה) מועילה רק בכתב. הריטבי"א¹²³ מסביר, שאף שבדרך כלל מחילה מועילה בעל פה, הרי כאן שהיא עושה בדרך הערמה לא די באמירה בע"פ, וצריך שטר לחזק את הדבר כדי שיהיה ניכר שהיא מוחלת בלב שלם. יש לציין שכאן זאת לא הערמה של קנוניה שמטרתה לפגוע בצד ג', אלא הערמה על תקנת חכמים לעשות כתובה של מאתיים זו.

ז. מתוך קטטה עם החייב

אם נפלה קטטה בין החייב לנושה, ואמר הנושה שלעולם לא יתפייס עמו ושהוא מוחל על החוב, הדברים מלמדים שלא אמר זאת כמחילה אלא בדרך בזיון, שמבזה את חברתו של החייב, ודיבר בלשון בזיון וריחוק הדעת, ולכן המחילה בטלה¹²⁴.

ח. כדי לחסוך התדיינות

נושה שהיתה לו תביעה טובה על החייב, ואילו תבעו בדין היה הנושה זוכה בדין, אבל לא רצה לטרוח לבית דין לברר את טענותיו, ומשום כך מחל על כל החוב או על מקצתו - המחילה תקפה גם אם ידוע שלא מחל מרצונו, מפני שיש להניח שכדי להימנע מלטרוח בדין, גמר בדעתו ומחל; ורק אם מסר מודעא מראש על מחילתו, היא בטלה¹²⁵.

ט. מתוך דוחק

מצד אחד, נפסק¹²⁶ שמי שהסכים לשלם עבור תרופות הרבה מעבר לשוויים, אינו חייב לשלם מעבר לשוויים, כיון שהסכים רק משום שמצבו היה דחוק. מצד שני, נפסק¹²⁷ שהמוכר בזול מחמת דוחקו, אין הקונה צריך להשלים לו את ההפרש. טעם ההבדל בין הדינים הוא, שקונה שמתחייב לשלם יותר, יכול לומר "משטה הייתי בהתחייבותי היתירה", ואילו במוכר, מניחים שמוחל על שאר הכסף מחמת דוחקו, והמוחל בשעת דחקו עושה זאת בלב שלם ואינו משטה¹²⁸. עיקרון זה דומה לעיקרון שראינו לעיל¹²⁹, שגם אם המוחל לא אמר "אתם עדיי", אינו יכול לטעון "משטה הייתי", מפני שמן הסתם המוחל אינו משטה.

¹²² כתובות נו ע"א. ראה על כך בשער שלישי.

¹²³ חידושי הריטבי"א כתובות נו ע"א (הובא בקובץ שיעורים, כתובות סי' קסב, בבית אהרן וישראל גלי ע (ניסן-אייר תשנ"ז), עמ' פ, ובדעת תורה (מהרש"ם), תמח, ג (עמ' פה) = שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' רכג). בדומה, חושן אהרן, יב, ח, ובספרו בית אהרן כתובות נו ע"א (ד"ה והנה הרמב"ם), מסביר שבגמרא שם מדובר שמראש הסכימו הבעל והאשה להפחית מהכתובה, אלא שלא היה מועיל לעשות תנאי כזה מראש, כי הוא תנאי נגד תקנת חכמים, ולכן עשו תנאי ביניהם שאחרי כן תמחל לו על חלק מהסכום, ונמצא שאחרי הנישואין היא אינה מוחלת מעצמה אלא מפני התנאי שעשו, ולכן מחילתה מועילה רק בכתב או בקניין; והוא מסביר שמה שכתב רמב"ם ה"ל אישות, יז, יט, שמועילה מחילת כתובה בלי קניין, הוא אם לא עשו תנאי מראש שתמחל, אלא אחרי הנישואין מחלה מרצונה.

יש סוג מיוחד של מחילה שתקפה גם אם נעשה במרמה: אשה שאשה שעוברת על "דת יהודית", קנסו אותה להפסיד את כתובתה בגלל חוצפתה לבעלה, בתנאי שהתרה בה (שו"ע, אהע"ז, קטו, ד); ואם מחל לה על ההתראה, לא קנסו אותה (כמו שבעל יכול למחול עם מה שקינא לאשתו, לענין דין סוטה - סוטה כה ע"א). שו"ת עטרת יצחק סי' קמו, אות ג, כותב שגם אם מחל לה במרמה (כדי שתחשוב שלא תפסיד את כתובתה אם תנהג כך, ותנהג כך, ותפסיד את כתובתה), אינה מפסידה את כתובתה, כי מחילתו גרמה לה לחשוב שאינו מקפיד כל כך, ואין זו חוצפה. נימוק זה אינו שייך במחילה רגילה, שהיא על חוב.

¹²⁴ תשובות חכמי פרובינציה סימן לד. בנידונו מחל שלא בפני החייב, אבל נראה שהוא יפסול מחילה כזאת גם בנוכחות החייב, שהרי הוא סובר שבדרך כלל מחילה שלא בפני החייב תקפה (ראה בשמו בהערה 68).

¹²⁵ שו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' טז (רב ע"א). ראה גם שער שמיני, בשם שו"ת הרי"ף סי' קכד, ובשם שו"ת תורת חיים, ח"א, סי' עה, שאדם עשוי למחול כדי לחסוך התדיינות.

¹²⁶ שו"ע, יו"ד, שלו, ג.

¹²⁷ שו"ע, חו"מ, רכז, ט.

¹²⁸ ר' יוסף רוטשטיין, "הערות בענייני העוסק במצוה והמסתעף", אהל שרה לאה, עמ' תשצא, הערה 93. תשובות אחרות לסתירה זו, ראה בחוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 346.

פד"ר, כרך ה עמ' 234, עוסק בבעל שמת בתאונת עבודה, וחברת הביטוח חילקה את דמי הביטוח, חצי להוריו וחצי לאלמנתו, לפי חוק הירושה של המדינה; ואח"כ טענו ההורים שכל הכסף מגיע להם ע"פ דין תורה שאלמנה לא יורשת את בעלה; וטענו שמה שהסכימו לקבל רק חצי ומחלו מכללא על החצי האחר, אף שיכלו לפנות לבית דין ולתבוע את הכל לפי דין תורה, הוא כי היו לחוצים בזמן בגלל מצוקתם הכספית. נפסק שהמחילה תקפה, ואינה נחשבת מחילה מתוך מצוקה, כי היו יכולים להחיש את הדיון בבית הדין ולהגיע לכלל פשרה בכל העניינים הכספיים.

¹²⁹ ליד ציון הערה 16.

י. מתוך סבל ממושך

אשה האומרת "בעלי מאוס עלי ואיני רוצה לא אותו ולא את הכתובה"¹³⁰, מר זוטרא¹³¹ סובר שמחילתה על הכתובה בטלה מפני שאמרה זאת מתוך צערה, הסבל הממושך שלה, ואילו אמיר¹³² סובר שזו מחילה גמורה. כך כתבו התוספות בדעתם¹³³.

יא. מחילה טמירתא

הלכה היא, ששטר מתנה שאין כתוב בה שהנותן הורה לכותבי השטר "כתבוהו בשוק", בטל, מחשש שמא הנותן נתן אותה בסתר, מפני שלא התכוון לתת אותה באמת אלא להבריח את נכסיו; וזוהי "מתנה טמירתא"¹³⁴. משום כך, היו כאלו שנהגו לכתוב גם בשטר מחילה "כתבוהו בשוק", שהרי מחילה דומה למתנה¹³⁵.

אבל ההלכה היא שיש תוקף למחילה גם אם לא נכתב כך בשטר¹³⁶, מפני שמחילה שנעשית בסתר מועילה¹³⁷. דווקא מתנה טמירתא בטלה, מפני שהמקבל בא להוציא אותה מחזקת הנותן, משא"כ במחילה טמירתא, שהנמחל כבר מוחזק¹³⁸.

¹³⁰ אבל אם היא מבקשת את כתובתה, דינה כמורדת שאומרת "בעינא ליה ומצערנא ליה", כפי שאומר רמ"א, אהע"ז, עז, ב.

¹³¹ בכתובות סג ע"ב.

¹³² כתובות שם.

¹³³ תוספות, כתובות סג ע"ב (ד"ה אבל אמרה, בדף הבא). מקורם בס' הישר לר"ת, סי' ד. תוספות נקטו שזו מחילה בטעות, ובס' הישר נקט "כמחילה בטעות", וזה יותר ענין של מחילה מתוך סבל ממושך.

הפלאה, קונטרס אחרון, סי' עז, ס"ק ד, כותב (באחד מהסבריו) שגאוני המתיבתא שתיקנו לגבי אשה שאמרה "מאיס עלי", והבעל מגרש אותה, שהבעל צריך לשלם אם אבדו נצ"ב (ראה בירור הלכה, כתובות סג ע"א, ציון ב, פרק יב), אע"פ שהאומרת "מאיס עלי" מוחלת על כל כתובתה (כפי שאומר רמ"א, אהע"ז, עז, ב, שאם היא מבקשת את כתובתה, דינה כאומרת "בעינא ליה ומצערנא ליה"), סוברים כתוספות (לפי מר זוטרא) ולכן לא מועילה מחילתה על כתובתה.

שו"ת מהרש"ם חלק ג סי' לא (ד"ה ועוד שהרי), ומשפט שלום, רט, ד, מדייק מתוספות שם, שגם מחילה על ידי צער מועילה. כנראה הוא מדייק כך מדעת אמיר.

ראה שער עשירי, שהרדב"ז כותב שמחילה זו מותנית מכללא בכך שבעלה יגרשנה.

¹³⁴ שו"ע, חו"מ, רמב, ג.

¹³⁵ תשב"ץ, חלק ב סי' רכז, מציין נוסחי שטרות כאלו (ומוכיח מכאן שבאופן כללי מחילה כמתנה). כמו כן, בשטרי המחילה המובאים במחזור ויטרי, סי' תקס, עמ' 793, בשו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' רעח, בתיקון סופרים (יפה), שטר עב, ובשו"ת שעות דרבנן, סי' ב, נאמר "כתבוהו בשוקא". וראה שער ארבע עשרה, בשם רועי ישראל, שבאופן שהמחילה מועילה בתור מתנה, צריך לכתוב "כתבוהו בשוקא", וחובה זו חזקה אף ממתנה רגילה.

¹³⁶ שו"ת הרי"ד, סי' צג (ד"ה עוד כתבת שהמחילה); פרישה, אהע"ז, קה, ס"ק ט.

¹³⁷ שו"ת גינת ורדים, חו"מ, כלל ה, סי' א (ד"ה והנה אם).

¹³⁸ פרישה, אהע"ז, קד, יח. נראה שכוונתו היא שיותר קל למחול מלתת מתנה, מפני שמחילה אינה כרוכה בהוצאת ממון מהמוחזק בו.

ט"ז, אהע"ז, קג, ס"ק ב. מנמק שדוקא מתנה טמירתא בטלה מפני שעשה זאת בסתר כדי לרמות, אבל במחילה אין רמאות. דבריו קשים, שהרי גם במחילה טמירתא ייתכן שהנמחל עשה לו טובה ולכן הוא מוחל לו למראית עין בלבד כדי ליצור מצג של החזרת טובה; או שהנמחל לחץ עליו למחול לו, ולכן הוא יוצר מצג של מחילה כדי שיפסיק ללחוץ. אולי הוא מתכוון לסיבות אפשריות אחרות שיש לאדם להסתיר מתנה, שאינן שייכות במחילה - ראה חוק לישראל, מתנה, סעיף 1(א).

שו"ת הרא"ש, כלל סג, סי' ג (הובא בטור, אהע"ז, סי' קד, בסופו, וברמ"א, אהע"ז, קג, ב), עוסק ביתומים שהיו חייבים לתת כתובה לאלמנה, ובית דין עשה "הכרזה" על נכסיהם במטרה למכרם לפרעון הכתובה, והאלמנה מחלה להם בסתר על הכתובה, ובכל זאת ביקשה מבית דין למכור את נכסי היתומים, וגבתה מן התמורה את כתובתה; והיתומים באו להוציא את נכסיהם מן הקונה בטענה שהמכירה הייתה בטעות, כיון שמחלה להם על הכתובה. הוא פוסק שאינם יכולים להוציא מידו, מפני שעשו "מזימה", ובית דין מכר כדן, מפני שלא ידעו על המחילה הטמירתא. האחרונים מציעים הסברים שונים לדברי הרא"ש, וכולם מבוססים על ההנחה שמחילה טמירתא תקפה.

מהרש"ל, בביאורו לטור, אהע"ז, סי' קה (הובא בפרישה, אהע"ז, קה, י, ובט"ז, אהע"ז, קה, ס"ק ו), מבאר שהרא"ש אינו מתכוון לומר שכל מחילה בסתר בטלה, אלא רק בנידונו, שכבר הכריזו על נכסי היתומים בבית דין וא"כ היה ליתומים לפרסם את המחילה, וכיוון שהסתירו אותה, זו מרמה.

ב"ח, אהע"ז, סי' קד (הובא בחלקת מחוקק, קג, ס"ק ו), פירש את דברי הרא"ש, שהמרמה היא שכפו על האשה למחול להם על הכתובה, שכן העובדה שלא פירסמו את המחילה אף שכבר הכריזו בית דין על הנכסים, מראה שזה היה באונס או בשחוק או שהטעו את העדים. גם לדבריו, סתם מחילה טמירתא שאין בה מרמה - קיימת.

גם ט"ז, אהע"ז, קג, ס"ק ב, מסביר שבדרך כלל מחילה טמירתא מועילה, ורק כאן שניכר שנעשתה רמאות, שהסתירו את המחילה כדי לבטל את המכר, המחילה בטלה.

יב. מחילה בשכרות

מי שהיה שיכור כלוט, ומחל, המחילה בטלה¹³⁹. אבל אם היה שתוי בלבד, המחילה תקפה.

יג. כדי להבריח מנושים

ר' שלמה יהודה טאבאק¹⁴⁰ כותב שאם מטרת המחילה היא להבריח את הממון של החוב מנושיו של המוחל, ואינה מחילה בלב שלם, היא בטלה. לדוגמה, מי שפתח בהליך של פשיטת רגל, והרשויות אישרו לו מעמד של פושט רגל, שפטור מחובותיו, בתנאי שישבע שאין לו עוד נכסים, ובאמת יש לו חובות שאנשים חייבים לו, ומחל להם שלא בפניהם שלא בידעתם כדי שיוכל להישבע ולא תהיה שבועת שקר, ובדעתו לתבוע אותם אח"כ - המחילה בטלה כי היא נעשתה רק כדי להבריח מנושים; ולכן אסור לו להישבע שמחל.

הדברים אמורים גם לדעת רבנו תם¹⁴¹, שמתנה שנותן אדם כדי להבריח את הנכס מנושיו, תקפה. טעמו של ר"ת הוא שאם המתנה לא תהיה תקפה, הנושה יקח את הנכס, כך שההברחה לא מועילה, ולכן מניחים שהתכוון למתנה גמורה. לעומת זאת, כאן יש להניח שבאמת לא התכוון

חלקת מחוקק, קג, ס"ק ו, הסביר שמדובר שהיתומים ידעו על המחילה אלא שרצו להערים ולטרוף מהלקוח שלא כדין מפני שחשבו שהאחריות למכירה מוטלת על האלמנה, ובאמת אינם יכולים לטרוף ממנו, מפני שזו מרמה; ואמנם המחילה תקפה ביחס ליתומים, אבל ביחס ללוקח זה מרמה, ולכן אינם יכולים להוציא ממנו.

¹³⁹ שו"ת מהר"ם מלובלין, סי' עב. שו"ת מהר"ם גלנטי, סי' מח (נדפס גם בסי' קז), נוקט שאם היה במצב שאינו יודע מה הוא עושה אין מחילתו מועילה.

מצבים נוספים שמניחים שלא מחל בלב שלם:

מרדכי ב"ק, סי' ק (הובא בעדות ביהוסף (קאפח), עמ' 349, ובחוק לישראל, שומרים, עמ' 1377-1381), כותב שמלוה שאומר ללווה באמצע זמן ההלוואה "יהיה כסף ההלוואה אצלך כעסקא", שבדבריו למעשה מחל ללווה על אחריותו לאונס לגבי מחצית הסכום - אין זה פוטר אותו מאחריות זו (אף שברור שהמלווה רוצה למחול לו על כך, וזאת כדי שחצי מהרווחים יהיו שלו), כי "אין המעשה משתנה בחליפות הדברים", כלומר, אין בכוחו להפוך הלוואה לעסקא בדיבור בלבד. שו"ת הבי"ח (הישנות), סי' כא, ודברי חיים, דיני שומרים, סי' כג, מנמקים, שמניחים שלא התכוון ברצינות למחול (ולא הסבירו מדוע). הבי"ח מסיק מכך שאם היה מעמד גמור על ידי פשרנים, המחילה תקפה. וראה שער שמיני, הערה [14], שגן נעול מנמק מטעם מחילה בטעות. וראה שער עשירי, שישועות ישראל מנמק מטעם תנאי מכללא.

שו"ת מהרש"ם, ח"ב, סי' נד, מעלה אפשרות שמשכיר שרצה שהשוכר יצא מהבית ואמר "לא אתבעך שכר דירה שאתה חייב לי", המחילה בטלה, כיון שאמר כך רק כדי שהשוכר יסכים לצאת, בדומה לדברי נ"י ב"מ עב ע"ב (בדפי הרי"ף) בענין אחר.

שו"ת מים רבים, חו"מ, סי' ל, עוסק באב שנתן לבן אחד קרקע במתנה, ושאר בניו מחו נגד זה, ולכן הסכימו שכל הבנים יכתבו שטר מחילה לאביהם. הוא פוסק, שאין תוקף למחילת הבן על הקרקע, כי ברור שמחל רק **למראית פנים**, כי לא רצה לבייש את אביו ולצערו, שבניו האחרים דרשו ממנו לעשות מחילה, אבל באמת לא רצה להפסיד את שלו, וידע ששטר המחילה לא מועיל, כי מחילה לא חלה על קרקע (ראה שער ארבע עשרה); וברור שגם האב לא התכוון לבטל את המתנה (בנידונו האב נשבע לתת לו את המתנה, ועל כן הוא מוסיף הוכחה שהאב לא התכוון לבטל את המתנה, כי אז נמצא שעבר על שבועתו), אלא רק רצה לסלק את מחאת שאר בניו, והטעה אותם בכך שאותו בן ימחל, וידע שמחילתו אינה מועילה. למעשה נימוק זה מיותר, כי המחילה בטלה כיון שלא מועילה מחילת קרקע.

שו"ת פורת יוסף (אלפנדר) חו"מ סי' כב (קיד ע"ד), כותב שמי שמחל רק כדי למנוע ריב בין איש לאשתו, מחילתו תקפה רק אם עשה קניין.

¹⁴⁰ שו"ת תשורת שי, מהדו"ק, סי' תו.

הוא מעלה טיעון נגד דבריו, שיש להניח שמחל בלב שלם כדי שלא יעבור באיסור שבועת שקר (טיעון דומה משמש לתת תוקף למכירת חמץ לגוי - ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 85-84); ואינו משיב על הטיעון. אפשר להשיב על כך, שהנושה חשב שדי במחילה פיקטיווית כדי שיוכל לומר בשבועתו "אין לי רכוש, וכל החובות שאנשים היו חייבים לי כבר נמחלו".

טיעון נוסף שהוא מעלה נגד דבריו הוא שיייתכן שמחל בלב שלם כדי שלא יוכל לעבור באיסור שבועת שקר, והסתיר את זה מהלווים כי בדעתו לגזול מהם, וגזל קל בעיניו מאיסור שבועת שקר. הוא משיב על כך שאילו היה מוכן לגזול, היה מוכן גם להישבע לשקר, שהרי הלכה שהחשוד על ממון חשוד גם על שבועה (ב"מ ו ע"א).

תשורת שי כותב שאם הלווה גוי, המחילה תקפה גם אם מטרת המחילה היא הברחה, מפני שמניחים שגמר בדעתו למחול כדי להשיג את מטרת ההברחה, ואח"כ יגבה כי נכסי גוים הם הפקר "כמדבר" (ב"ב נד ע"ב). הוא מיישב בזה את הג"א (הערה 68) האומר שמלוה יכול למכור חוב בריבית שגוי חייב לו, וימחל לגוי על החוב בלי להודיע לו, ויגבה מהגוי, ויתן לקונה את הפרעון, ובכך יינצל מאיסור ריבית - אין אומרים שהמחילה בטלה כיון שמינצל מאיסור ריבית, כיון שגם אם מחל בלבה שלם, יהיה מותר לו לגבות מהגוי כאמור.

¹⁴¹ על דעתו ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 65-63. ראה שם, שהוא מסביר שרק מתנה של אשה שהיא נתנה כדי להבריח נכסים מבעלה ("מברחת") בטלה, כי אף שלא קנה המקבל, המתנה הועילה שלא יזכה בהם הבעל, כי בעל אינו זוכה בנכסים שאינם ידועים לו.

למחול, שהרי הוא תיכנן לגבות מהחייבים לו אח"כ, ואם מחל באמת, יהיה אסור לו לגבות מהם¹⁴².

יד. מחילה לשכיב מרע

לכאורה, המוחל לשכיב מרע יכול לטעון שלא מחל בלב שלם, ועשה זאת רק כדי שלא להקניט את השכיב מרע, מה שהיה עלול להחמיר את מצבו. אבל ר' יעקב וייל פוסק שאין טענה זו מתקבלת, אלא המחילה תקפה¹⁴³. כנראה, הוא סבור שאם אכן לא מחל בלב שלם, היה לו לומר זאת לאחרים מראש או מייד אחר כך, ומשלא עשה כן, הדבר מוכיח שמחל בלב שלם.

טו. מתוך בושה לסרב

אם ניכר שהמוחל לא מחל בלב שלם, אלא משום שהתבייש לומר שאינו מוכן למחול, המחילה בטלה.

אבל מעשה היה במי שגזל אתרוג, בחג הסוכות, ובאמצע החג הרהר תשובה והלך לנגזל והציע לשלם לו, והנגזל אמר שהוא לא מבקש כסף, אלא מחל לו; ונפסק שאין לחשוש שהוא דיבר מתוך בושה בלבד, כי זה דבר מצוה, והדעת נותנת שמחל בלב שלם כדי שהגזלן יוכל לקיים בו את המצווה; ועוד, שהגזלן הציע לשלם לו והוא דחה את התשלום אלא אמר שהוא מוחל מחילה גמורה, ומכאן שהוא מחל בכל לבו ולא מתוך בושה¹⁴⁴.

פרק שמיני: סיכום

אם הנסיבות מלמדות שהמוחל לא התכוון למחול בלב שלם, אלא אמר את מה שאמר כדברי היתול וכדומה - המחילה בטלה. כך הוא, לדוגמה, אם הנושה הודיע מראש, לפני המחילה, שהוא אינו רוצה למחול.

בכל מצב שיש לחוש שהמוחל לא גמר בדעתו למחול, המחילה בטלה אלא אם כן אמר "בלב שלם אמרתי".

גם במקום שיש חשש שהמחילה אינה בלב שלם, היא מועילה אם עשו מעשה קנין. אבל אם ידוע לנו שהמוחל לא גמר בלבו למחול, המחילה בטלה גם אם עשה קנין.

אם אין יסוד לחשש כזה, המוחל אינו יכול לומר "משטה הייתי בד", ויש למחילה תוקף גם אם לא אמר לעדים "אתם עדי". כך גם לגבי נושה המודה שהחוב מחול. רק אם הוא נותן אמתלא להסביר מדוע אמר שהוא מוחל בעוד שלא התכוון לכך, הוא נאמן לומר "משטה הייתי בד".

מחילה שנעשתה בכפייה - בטלה, גם אם עשו הצדדים מעשה קנין.

אין המוחל נאמן לומר שהיה אנוס, אלא אם כן הוא מביא עדים על כך. אבל אם הוא מסר "מודעא", כלומר גילה את דעתו לפני המחילה, שמחילתו נעשית מחמת כפייה ובלא גמירת דעתו, המחילה בטלה, גם אם באמת לא הייתה כפייה.

אם הנסיבות מלמדות שהמוחל לא מחל ברצונו, אלא מתוך כעס, אין המחילה תקפה, בין אם הנמחל הרגיז אותו, בין אם אדם אחר הרגיז אותו. אבל אם עשה קנין, או שהתמיד במחילתו זמן ניכר עד שהתיישבה דעתו, או עשה מעשה לחזק את מחילתו, או אמר "אני מוחל בלב שלם" - המחילה תקפה.

¹⁴² תשורת שי שם. הוא מסתמך גם על תומים, צט, ס"ק י (הובא בחוק לישראל שם), הכותב שגם לר"ת, אם רגליים לדבר שהנותן לא התכוון למתנה גמורה, המתנה בטלה.

¹⁴³ שו"ת מהר"י וייל סי' יט. הוא מוסיף שהמוחל אינו יכול לומר שהתכוון למחול רק אם ימות, ויוכל לחזור בו מהמחילה קודם שמת - כי כיון שמחל, המחילה חלה מיד.

¹⁴⁴ שו"ת משאת משה (ישראל), ח"א, או"ח, סי' ד (הובא בגט מקושר, נבון, ביאור לתוספי הרא"ם, סוכה, דף קיג ע"א). ראה בשמו בשער ארבע עשרה, שהמחילה מועילה למפרע; ועל הבעייה שזו מחילת בעלות. כמו כן, חידושי הריטב"א, קידושין נב ע"ב (ד"ה אבל) (הובא בשער המלך, הלכות גירושין, א, א, בשו"ת מעיין גנים (עבאדי), חו"מ, סי' ט, עמ' קיח, בקרית מלך רב הלכות אישות ה, ח, ובשו"ת נשמת כל חי יו"ד סי' נב, עמ' רכז), עוסק באריס שלקח מן היבול (ששייך לבעל השדה) וקידש בו אשה, וכותב שאם בעל השדה מחל לו בפירוש, מקודשת, ואין חוששים שאמר כך מתוך בושה.

מחילה מועילה גם שלא בנוכחות החייב, והנושה אינו יכול לחזור בו לפני שנודע עליה לחייב.

אשה שמחלה על כתובתה, המחילה תקפה, ואינה יכולה לטעון שעשתה זאת רק כדי לעשות נחת רוח לבעלה, מתוך חשש שיכעס עליה אם תסרב למחול.

בן ובת שמחלו על זכות שלהם מתוך פחד מאביהם - מחילתם בטלה.

אם המוחל דיבר בלשון "בתמיה", עם סימן שאלה וסימן קריאה, המחילה אינה מועילה.

מי שמחל על חוב בזמן שהלך לנחם את החייב באבלו, המחילה מועילה, ואין אומרים שאמר זאת רק להיטיב את הרגשת האבל.

המוחל בדרך הערמה, אין תוקף למחילתו, אלא אם כן מחל בכתב, שאז ניכר שהוא מוחל בלב שלם.

אם נפלה קטטה בין החייב לנושה, ואמר הנושה שלעולם לא יתפייס עמו ושהוא מוחל על החוב, הדברים מלמדים שלא אמר זאת כמחילה אלא כמבזה את חברתו של החייב, ולכן המחילה בטלה.

נושה שהיתה לו תביעה טובה על החייב, ואילו תבעו בדין היה זוכה בדין, אבל לא רצה לטרוח לבית דין לברר את טענותיו, ומשום כך מחל על כל החוב או על מקצתו - המחילה תקפה גם אם ידוע שלא מחל מרצונו, מפני שיש להניח שכדי להימנע מלטרוח בדין, גמר בדעתו ומחל.

המוכר בזול מחמת דוחקו, אין הקונה צריך להשלים לו את ההפרש, מפני שמניחים שהמוכר מוחל על שאר הכסף מחמת דוחקו, והמוחל בשעת דחקו עושה זאת בלב שלם ואינו משטה.

מחילה שנעשית בסתר מועילה.

מי שהיה שיכור כלוט, ומחל, המחילה בטלה; אבל אם היה שתוי בלבד, המחילה תקפה.

אם מטרת המחילה היא להבריח את הממון של החוב מנושיו של המוחל, ואינה מחילה בלב שלם, היא בטלה.